

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu*

*Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

*Vychádza s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej
republiky*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-
čová, Nicol Janočková, Ján Ka-
čala, Anna Maričová, Sibyla Mis-
lovičová, Jozef Mlacek, Slavomír
Ondrejovič, Matej Považaj, Mária
Šimková, Iveta Vančová, Pavol
Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

- MLACEK, Jozef: K novším interpre-
táciám pranostiky a iných ľudových
prognostických výpovedí 129
POVAŽAJ, Matej: Pravopis a skloňo-
vanie geografického názvu *Maurícius*
a názvu známky *maurícius* 143

Z HISTORICKEJ LEXIKY

- KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre-
dovekej slovenčiny s výkladom ná-
zov obcí a miest (45) 149

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- KOPECKÁ, Martina: Pomenovania
slobodnej matky a jej dieťaťa v slo-
venských nárečiach (1) 157

ROZLIČNOSTI

- Štylistický kvalifikátor a význam slov
natrieskaný a *nátresk*. M. P o v a ž a j 163
Prečo je podstatné meno *nohavice* po-
množné? L. K á l m á n o v á 165

SPRÁVY A POSUDKY

- Významné životné jubileum PhDr. Mi-
lana Majtána, DrSc. I. V a l e n t o v á 167
Významné výročie Ladislava Bartka.
M. C h o c h o l 172
Vzácne životné jubileum poprednej
vojvodinskej slovakistiky. J. K a č a -
l a 175

SPYTOVALI STE SA

- Rod a skloňovanie názvov *Šahy*, *Se-
bechleby* a *Brehy*. K. K á l m á n o v á 177

Z NOVÝCH VÝRAZOV

- Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (43).
A. Š u f l i a r s k a 179
Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (9). M.
P o v a Ź a j 185

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

- Sobotný a sobotňajší*. I. V a n ě o v á 192

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Organ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 48, 2014, č. 3 (24. 6. 2014). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory grantu Ministerstva kultúry SR. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2014

Cena 1,20 €

*K novším interpretáciám pranostiky a iných ľudových
prognostických výpovedí*

JOZEF MLACEK

Motivácia tohto príspevku je celkom zreteľná a konkrétna: V nedávnej autorovej diskusii so súčasnými riešiteľmi projektu prípravy a vydania (dokončenia) *Slovníka slovenských nárečí* sporejnej najmä s problematikou spracúvania nárečovej frazeológie v takomto type slovníka sa odkryl celý rad otvorených otázok, otázok, na ktoré (naša) frazeologická teória nedáva spoľahlivú a dostatočne všeobecnú odpoveď, ktorá by sa aspoň ako rámcová alebo (ešte radšej) ako celkom konkrétna inštrukcia mohla aplikovať vo vlastnej lexikografickej (či frazeografickej) práci spomenutých riešiteľov. K takýmto tematickým okruhom patrí aj samo chápanie a určovanie jedného z najživších a v bežnej jazykovej komunikácii celkom iste najfrekventovanejších paremiologických výrazov, totiž pranostiky. Jej problematike sme sa monotematicky venovali v dávnejšej nevelkej štúdií (Mlacek, 1981) a následne aj na príslušných miestach vysokoškolskej učebnice *Slovenská frazeológia*, konkrétne v jej druhom, dopracovanom a rozšírenom vydaní z roku 1984. Keďže odvtedy sa všeličo posunulo aj vo vlastnom paremiologickom výskume tejto otázky (porov. najmä Profantová, 1986; 1997), aj v prístupoch frazeologickej teórie k celej tejto skupine ustálených zvrátov (nové možnosti tu priniesla najmä novšia konceptualizácia pojmu *frazeotextéma*), no napriek tomu isté otázky zostávajú – ako sa naznačilo vo vstupných vetách tohto textu – aj pri jej súčasnej vedeckej interpretácii otvorené, ukazuje sa téma nášho uvažova-

nia ako bádateľsky a so zreteľom na spomenutú živosť uplatňovania takýchto výrokov (tu sa možno odvolať predovšetkým na popularizačnú prácu meteorológa Petra Jurčoviča *Najlepšie počasie v Bratislave* z r. 2011, ako aj na to, ako často on sám, ale aj ďalší meteorológovia spomínajú pranostiky pri svojich rozhlasových alebo televíznych predpovediach počasia) aj spoločensky celkom aktuálna. Ak sa chceme v tomto texte dostať k riešeniu naznačených otvorených otázok z tohto okruhu, treba si stručne pripomenúť aspoň základné smerovanie tých predchádzajúcich pohľadov na túto problematiku, ako aj rozdiely, rozmanitosť v týchto smerovaniach. Východiskom aj cieľom takéhoto hľadania je určovanie, vymedzovanie podstatných (niekedy sa hovorí, že definatorických) znakov, ale aj ďalších všeobecnejších žánrových rozmerov pranostiky. Do centra pozornosti sa teda aj v spomenutých súčasných diskusiách dostávajú také otázky, ako je predovšetkým záväznosť, obligátnosť či len fakultatívna prítomnosť niektorých spomedzi naznačených vlastností, miera ich prítomnosti v istých typoch spojení, ich súlad, resp. nesúlad v niektorých konkrétnych prípadoch a pod.

Na začiatok treba pripomenúť fakt, že pranostika sa nevydeľuje vo všetkých vedeckých školách ako osobitný paremiologický žáner. Niekedy, a to pomerne často, chápe sa ako druh príslovia (okrajovo aj porekadla) so špecifickým tematickým vymedzením, konkrétne najmä so zreteľnou väzbou na tému počasia (tomu zodpovedá aj jej pomenovanie napr. v angličtine, totiž meno *weatherproverbs*) a poľnohospodárskych prác, prípadne aj s prognostickou platnosťou celého výrazu. V našom súčasnom domácom diskurze o téme paremiologických útvarov a ich pomenovaní je situácia dosť odlišná: Kým väčšina ostatných druhov parémií sa bežne (teda v odborné nešpecifikovanej komunikácii) označuje ako príslovie, prípadne sa na ich označenie využíva nejaké voľnejšie, neterminologické pomenovanie či nešpecifikované opisné určenie (napr. *heslo, slogan, poučka, pravidlo, poučenie, motto* atď., resp. *ako sa ľudovo hovorí, ako nás učí ľudová múdrosť, ako sa píše v starých, múdрых knihách, ako vravievali, hovorievali naši predkovia* a pod. – porov. Hnátková, 2004), názov *pranostika* zreteľne patrí k tým nemnohým výrazom, pri ktorých sa aj v celkom neodbornej, resp. aj v popularizačnej komunikácii jednoznačne uprednostňuje práve ich špecifické druhové, teda vlastné žánrové pomenovanie (porov. Mlacek, 2012). Po tejto všeobecnej, resp. rámcovej poznámke môžeme prejsť k naznače-

nému pohľadu na určovanie vymedzovacích kritérií pranostiky ako žánru vo vybraných domácich paremiologických aj frazeologických výkladoch, pričom tento pohľad treba, celkom prirodzene, začať už od *Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví* A. P. Zátureckého z konca 19. storočia.

Je príznačné, že sám A. P. Záturecký názov *pranostika* ešte nemá, no z druhej strany je evidentné, že s veličinou, ktorá tomuto názvu zodpovedá, už počíta. Štrnásť kapitola jeho vlastnej zbierky má názov *Občasnosť a úkazy prírody*, ale v treťom vydaní, editovanom M. Kosovou (Tatran 1974), ju už bez zmeny jej náplne aj bez akýchkoľvek zásahov do členenia obsahu nachádzame (ako 13. kapitolu) pod označením *Pranostiky a úkazy prírody* (treba len dodať, že názov *pranostika* je v tomto novom vydaní aj v úvodnej štúdii A. Melicherčika, kde sa o samom názve aj o jeho konceptualizácii píše: „V širšom rámci pričleňujeme k ľudovým prísloviam aj pranostiky. Sú akoby zovšeobecnením dlhodobých pozorovaní o roľníckej práci, jej postupnosti, o prírodných javoch a o počasí, vyjadrených v prostej gnómickej podobe.“ – 1974, s. 39). Z vlastného zberateľovho chápania príslušných parémii je celkom evidentné, že medzi ne počíta predovšetkým ustálené výroky s prognostickou platnosťou (= „predzvesti“), ako aj ďalšie výpovede spojené s počasím a s prácami na poli, s rozmanitými prírodnými úkazmi. Rovnako je však zreteľné, že ich ešte nepokladá za celkom osobitný folklórny žáner: medzi jednotkami zhromaždenými v tejto kapitole sú podľa jeho určenia porekadlá alebo úslovia, viaceré z nich možno chápať ako príslovia a niektoré sú pri svojich špecifických výpovedných hodnotách (žart, humor, teda nie „seriózny“, ale skôr zľahčujúci výrok o istej skutočnosti) vyjadreniami, ktoré sa novšie označujú ako tzv. *povrávky* (porov. napr. Mlacek, 2007). Spomedzi Zátureckého jednotiek z tejto kapitoly sem patria napríklad výrazy akoby až metaprognostického charakteru, teda výroky jemne ironizujúce alebo len zľahčujúce aj samo predpovedanie: *Kalendár – tárandár; Na dvoje baba hádala: alebo bude dážď, alebo bude pekne; Povedala Mila, že bude chvíľa* (z kontextu je evidentné, že sa tým rozumie význam „pekná chvíľa, pekné počasie“ – J. M.), *povedal Krška, že bude prška*.

Keď sme sa prepojením poznámok o zachytení pranostických výpovedí v 1. aj 3. vydaní Zátureckého zbierky dostali až takmer do súčasnosti, žiada sa ešte osobitne pristaviť pri ich interpretácii v súčasných alebo nedávnych prácach, najmä tých, ktoré sme spomenuli už v úvodnej časti tohto textu, a to pre-

dovšetkým so zreteľom na ich prístup k chápaniu oných vymedzovacích znakov pranostiky. Možno pritom konštatovať, že tieto prístupy jednotlivých bádateľov sa explicitne a plasticky odrážajú najmä v ich návrhoch členenia pranostík.

Začať treba od nevelkých, ale dôležitých poznámok literárneho vedca J. Mukařovského o tejto otázke v jeho veľkej stati *Přísloví jako součást kontextu* (1971). Ako naznačuje už sám názov state, autorovi ide predovšetkým o vymedzenie príslovia. Robí to najmä porovnávaním jeho znakov so znakmi iných paremiologických útvarov, okrem iného aj so znakmi pranostiky. Pri konkrétnej analýze napr. jednotky *Svatá Margita hodila srp do žita* (1971, s. 319) zisťuje, že na rozdiel od príslovia tomuto výroku chýba nejaká zovšeobecňujúca a hodnotiaca platnosť (je pritom zvláštne, že autor ako poetológ nijako neupozorňuje na jeho obraznosť: jednotkou sa nepriamo, teda obrazne vypovedá, že okolo polovice augusta sa zvyčajne začína, teda sa začínava žatva), že je to prosté konštatovanie. Tematické vymedzenie pranostiky si osobitne nevšima, ako však ukazuje aj uvedený príklad, v istej miere s ním počíta. Jeho upozornenie, že pranostikou sa môže vyjadrovať aj jednoduché zistenie, prosté konštatovanie, stalo sa oporou pre niektoré nasledujúce prístupy k chápaniu pranostiky všeobecne. Ilokučne teda pranostiky môžu byť vyjadrením už nielen rady alebo prognózy (Zátureckého predzvesti), ale aj obyčajného zistenia o veciach z istých tematických okruhov. V nadväznosti práve na takéto zistenia sa o desaťročie neskôr aj v práci K. Palkoviča (1981, s. 68), aj v našej citovanej knihe (Mlacek, 1984, s. 130 – 132) hovorí o naznačených troch základných typoch pranostiky, a to o prostých pozorovaniach vo vzťahu k času, počasiu alebo prírode (*Ranný dážď ako starej baby plač* = veľmi krátky), o radách pre práce na poli (*Na Marka uhorky do jarka*; v našom členení sa pri radách uvádza aj ďalší podtyp, a to rady vyplývajúce z kalendára pre bežný život: *Po Matúši čiapku na uši* alebo *Na svätého Martina drž sa, synku, komína*), ako aj o spomínaných predzvestiach (napr. tá najznámejšia z nich: *Medardova kvapka štyridsať dní kvapká*).

Aj pri takomto našom skôr zhrňujúcom, resp. ilustratívnom než dôsledne analytickom a systematickom pohľade na predchádzajúce vymedzovania pranostiky si osobitné prístavenie zasluhujú práce poprednej folkloristky a paremiologičky Z. Profantovej, ktorá venovala ich problematike viaceré svoje knižné práce aj štúdie. Sledujme teda, čo v nami sledovanom smere, konkrétne teda v súvislosti s poznávacími znakmi pranostík, zdôrazňuje o tomto druhu parémii uvedená

autorka. Smerodajné pre interpretáciu jej chápania pranostík a ich znakov je podľa nás jej knižka *Slovenské pranostiky* (1997 b), ktorá už svojou kompozíciou signalizuje jednak samu autorkinu konceptualizáciu pranostík a jednak aj ich triedenie, a spolu s ňou aj autorkin vlastný doslov k nej so sugestívnym názvom *Možno pranostikám veriť aj dnes?* (1997 a, s. 335 – 343).

V Úvode svojej zbierky pranostík Z. Profantová píše: „Ich najvýraznejšou črtou je nielen prognostická hodnota, ale aj časovo určujúca kalendárna funkcia, ktorá v minulosti prakticky znamenala kľúč k organizácii života“ (1997 b, s. 5). Je evidentné, že v tomto jej určení sa majú na mysli najtypickejšie, najčastejšie, nie iba podstatné, a teda všade, pri každej jednotke rovnako záväznú vlastnosť. Práve o tom vypovedá autorkino priznanie, že sama sa pri chápaní uvedených vecí opiera o formuláciu pojmu *pranostika* v Masarykovom slovníku náučnom z r. 1931, podľa ktorej tu ide (v jej vlastnej štylizácii) o „predpoveď, prevažne predpoveď počasia, vychádzajúcu hlavne z ľudových pozorovaní a s nimi súvisiacu radu pre poľnohospodárov, obyčajne rýmovanú“ (Profantová, 1997 a, s. 335). Pozornosť si zaslúži najmä jej chápanie uvedenej druhej funkcie: pri nej akoby autorka zjednocovala to, čo sa predtým špecifikovalo ako tematická orientácia týchto jednotiek na oblasť počasia a na práce na poli; ona obidve uvedené dimenzie interpretuje ako funkciu súvisiacu s kalendárom, resp. s úkazmi počasia alebo doby, a tak až pri rozdeľovaní materiálu podľa užších tematických oddielov (konkrétne v jej zbierke: *Mesiace, Ročné obdobia, Dni v týždni, Nebeské telesá, Atmosférické úkazy, Zvieratá, Rastlinstvo, Rozličné*) ich vnútorne člení na tie o počasí a tie o úrode a rozmanitých prácach na poli, pokladá ich teda za akési „... kalendárium termínov poľnohospodárskych prác“. A keď túto ich funkciu autorka spojila so zistením, že pranostiky sa často vyznačujú obraznosťou, ktorá je často podporená aj rýmovou výstavbou (porovnajme to so spomenutým J. Mukařovským), a že predstavujú „poetickú interpretáciu reality“ (tamže; v takomto duchu autorka chápala pranostiky už vo svojom staršom referáte z roku 1980; pripomeňme zároveň, že v ňom autorka hovorí ako o zreteľnom predchodcovi spomínanej prognostickej funkcii pranostík o ich až *veštecko-magickej funkcii*), javia sa jej následne ako výrazné „svedectvo o kreatívnom myslení predchádzajúcich generácií“ (tamže). Príznačná pre Profantovej interpretáciu sledovaného druhu parémii je ešte jedna formulácia vzťahujúca sa na citované miesto z Masarykovho náučné-

ho slovníka, a to jej osobitné vyzdvihnutie úlohy prísloviak vo vymedzovaní daného pojmu, že tu podľa slovníka ide *prevažne* o predpoveď počasia, že ide o predpoveď vychádzajúcu *hlavne* z ľudových pozorovaní a že ide o výpoveď *obyčajne* rýmovanú (tamže, s. 335). Tieto charakteristiky podľa nej vyúsťujú do vlastnej paremiologickej stupnice typov pranostík, keď sa v jej rámci spomínajú také druhy, ako sú napr. kalendárne a symptomatické pranostiky, ďalej partikulárne a singularitné pranostiky, korelačné pranostiky. Všetko doteraz uvedené o Profantovej chápaní pranostík naznačuje, že v jej vlastnom nazeraní sa výrazne prehlbujú predchádzajúce prístupy k vymedzovaniu aj aplikácii poznávacích znakov pranostiky, že autorka zároveň rozvíja a precizuje aj pohľad na vnútorné členenie pranostík. Ak sa však vrátime na samý začiatok tohto nášho príspevku, a to k formulácii jeho motívácie aj zámerov, môžeme konštatovať, že aj po týchto autorkiných minucióznych poznámkach o celej problematike pranostík ostáva ešte stále všeličo otvorené a práve toto konštatovanie sa stalo lákavým podnetom pre vznik nášho textu. Začnime teda predovšetkým formulovaním oných miest, ktoré sa aj po všetkom uvedenom javia – najmä so zreteľom na samu frazeológiu, ale aj na spomenuté slovníkárské požiadavky – ako otvorené problémy.

Videli sme, že pri určovaní či priamo vymedzovaní pranostík sa v každom spomedzi spomenutých prístupov za ich podstatné znaky pokladali predovšetkým prognostická platnosť výpovede (odtiaľ sa odvodzuje aj ich žánrové označenie) a tematická spätosť s prírodou, ako aj s rozmanitými úkazmi alebo s činnosťami človeka v nej. Pri pohľade na materiál, ktorý sa bežne zaraďuje medzi pranostiky, vynára sa však hneď niekoľko otázok alebo pochybností súvisiacich s uvedenými poznávacími znakmi takýchto parémii, resp. s ich interpretáciou. Napríklad: Je tu rovnako závažné spomenuté tematické vymedzovanie (spätosť výpovede s prírodou, počasím...) aj požadovaný prognostický ilokučný charakter príslušnej výpovede? Vieme, že medzi nimi bežne nachádzame jednotky, ktoré spĺňajú obidve kritériá (napr. *Ak február muchy vymámi, marec ich podlávi; Aký je august spočiatku, taký je až do konca; Katarína na ľade, Vianoce na blate; Keď brezen orie, duben odpočiva; Keď kvitne strom v liste, ovocie je isté* – vo všetkých takýchto jednotkách sa výrok dotýka spomínanej vecnej sféry a zároveň vyjadruje či aspoň naznačuje aj svoju prognostickú platnosť), rovnako však aj spojenia, pri ktorých je niektoré z nich akoby oslabené, resp. celkom chýba (častejšie sa to týka najmä pred-

pokladanej prognostickej platnosti výpovede, napr. *O Jáne čerešne i muchy zrelé; V jeseni funt dažďa, cent blata, na jar cent dažďa, funt blata; Svätá Margita hodila srp do žita; Padajú slzy svätého Vavrince...* – ako vidieť, ide o konkrétne alebo zovšeobecnené pozorovania či konštatovania, nie o prognózu). A tu sa ponúka nadväzujúca otázka: Ako sa budú hodnotiť výpovede, v ktorých je prítomný prognostický prvok, ale nijako sa netýkajú spomenutej tematickej sféry, nehovoria o počasí, o prírode a pod.? Sú pranostikami napr. aj výrazy takéhoto typu: *Straka rapoce, príde (k nám) hostí; Pravá ruka ma svrbí, budem mať výdavok; Prebehla mi (čierna) mačka cez cestu, budem mať smolu, neúspech, nešťastie?* Kým jednotky predchádzajúceho typu (teda tie, v ktorých niet onoho prognostického zamerania, ale tematicky do spomínanej sféry patria, týkajú sa počasia, prírody atď.) sa takmer všeobecne, resp. aspoň bez väčších problémov medzi pranostiky zaradovali a aj dnes zaradujú, jednotky tohto posledného druhu sa bežne za ne nepokladajú. Naznačuje sa tým rozdielna váha jedného a druhého spomínaného znaku či priamo vymedzovacieho kritéria. Skôr ako sa sústredenejšie pristavíme pri hľadaní odpovede na uvedenú otázku, venujme pozornosť aj niektorým ďalším parametrom vydeľovania pranostik, predovšetkým ich jazykovej stvárnenosti.

O tom, že pre paremiológiu budú pri hľadaní odpovede na naznačené otázky rozhodujúce práve spomenuté tematické a spolu s nimi aj prognostické parametre, netreba pochybovať. Pre frazeológiu sa však vynára otázka, či naozaj každý takýto paremiologický (pranostický) obsah bude mať platnosť pranostiky aj pre ňu samu ako lingvistickú disciplínu. O čo ide? Všimnime si, ako sa isté paremiologické obsahy vyjadrujú jazykovo. V spomínanej aj citovanej zbierke Z. Profantovej nachádzame príslušné jednotky najčastejšie v takýchto podobách: *Keď je veľa hríbov, bude málo fazule. – Keď je veľa ríbezlí, bude mnoho hrozna. – Keď sa v izbe steny potia, bude pršať.* Nachádzame tu však aj viaceré jednotky s celkom rovnakými alebo aspoň paralelnými výpovednými kvalitami, ktoré sú zachytené zasa takto: *Sol' vlhne, bude dážd'. – Mnoho ós, mnoho snehu. – Dobrá kapusta, mrcha víno.* Pri všetkých takýchto jednotkách sú v zhode obidve spomenuté základné vymedzovacie kritériá, o tom, že tieto parémie možno pokladať za pranostiky, niet sporov. Ale: Ako budeme, ako možno či treba chápať tie isté spojenia, keď tie s explicitným vyjadrením podmienkového (zreteľne je tu však prítomný aj časový prvok) vzťahu (všetky uvedené so spojkou *keď*) vyjadříme bezspojkovo, a zasa naopak, ak tie s im-

plicitným, teda bezspojkovým vyjadrením vzťahu medzi zložkami celej výpovede vyjadríme spojko? Sú potom napr. podoby *Keď soľ vlhne, bude dážď* alebo naopak zasa *Veľa hríbov, málo fazule* prostými variantmi uvedených náprotivkov, alebo sú aj už niečím celkom iným, napríklad nejakou ich aktualizáciou? Rovnakými variantmi budú napríklad aj podoby s podmienkovou spojkou *ak* (teda napr. *Ak soľ vlhne, bude dážď* – *Ak je veľa hríbov, bude málo fazule*), hoci oproti predtým zachyteným, bežne doloženým podobám raz ide len o lexikálnu zámenu spojky (*keď* – *ak*), druhý raz zasa o jej vloženie v záujme explicitného vyjadrenia vzťahov medzi zložkami výpovede? A môžeme ísť ešte ďalej: Je evidentné, že bez akéhokoľvek výraznejšieho zásahu do významovej platnosti (ilokúcie) uvedených výpovedí môžeme ich vyjadriť napr. aj takto: *vlhnúca soľ, vlhnutie soli znamená, prináša, značí dážď* – *veľa hríbov znamená, značí, prináša málo fazule a pod.* Čo chceme týmto parafrázovaním predtým uvedených podôb naznačiť? Predovšetkým to, že pomerne veľká časť pranostických obsahov asi ešte nemá primerane ustálenú formu svojho jazykového vyjadrenia, že je tu oveľa väčšia tvarová premenlivosť, ako býva napr. pri iných ustálených (aj variantne obmieňaných) paremiologických žánroch. [Pravdaže, tým nechceme ani nemôžeme nijako ignorovať skutočnosť, že viaceré, najmä tie rytmicky a prípadne aj rýmovovo organizované pranostiky (napr. *Na Marka uhorky do jarka; Na Šimona Judy mrznú v poli hrudy; Žofia víno vypija* a pod.), majú jazykovú stvárnenosť niekedy hádam až úplne petrifikovanú, celkom zmeravenú, teda bez akejkol'vek premenlivosti.] Spomenutá pomerne veľká premenlivosť, neustálenosť sa síce prejavuje najmä na vlastnej jazykovej rovine, ale aspoň v istých prípadoch signalizuje aj nevyhranenosť, resp. istú neurčitosť významových vzťahov medzi zložkami výpovede (videli sme napr. pohyby na osi „časový – podmienkový vzťah“) a to už odkrýva isté osobitné dimenzie takýchto vyjadrení. Keď však prihliadneme na niektoré najnovšie trendy v interpretáciách hraníc samej frazeológie, napríklad na požiadavku, aby teória a spolu s ňou aj slovníkárské spracovanie frazém viacej prihliadalo na *reálny život frazeológie* (porov. Chlebda, 2005, aplikácie potom aj Ďurčo, 2008, alebo Mlacek, 2010) a zahrnovalo do nej aj rozličné neuzuálne, nie celkom ustálené, teda napríklad aj niektoré aktualizované, najmä rozlične transformované podoby jednotiek, potom už nepredstavujú ani spomenuté osobitosti väčšiny pranostík nejakú zásadnú prekážku pri ich začleňovaní aj do frazeologického fondu jazyka.

Po tomto nevelkom odbočení vráťme sa k predtým spomínanej zásadnejšej otázke kritérií vymedzovania pranostiky ako osobitného paremiologického žánru. Po rozbere niektorých starších aj novších prác sme konštatovali, že vymedzovacími znakmi tohto útvaru sú najmä tematická spätosť s javmi v prírode, s počasím, s rozmanitými úkazmi v prírode, s prácou na poli a s jej (časovou či priamo kalendárnou) organizáciou a potom prítomnosť prognostickej funkcie. Zistili sme aj to, že prognostický prvok nie je celkom obligátny – za pranostiky sa bežne a už tradične pokladajú výroky vyjadrujúce nejaké konštatovanie určitej skutočnosti, pravdaze, ak tematicky zapadajú do spomenutého rámca. Rovnako sme už zaznamenali, že prognostické výpovede motivačne aj výrazovo vychádzajúce z iných tematických oblastí sa vôbec pri pranostikách nespomínajú. A môžeme ísť v tomto smere ešte ďalej: Prognostický prvok totiž nachádzame celkom evidentne aj v mnohých takých parémiách, ktoré sa chápu ako typické príslovie či porekadlo a s problematikou pranostík sa vôbec nespájajú, napr. *Ako si ustelieš, tak budeš spať.* – *Dotiaľ chodí krčah po vodu, kým sa nerozbije.* – *Čo sa za mlada naučíš, na starosť akoby si našiel.* – *Kto do mlyna chodí, ľahko sa zamúči.* Zakaždým tu nachádzame iný typ vzťahu medzi vetami, ale je evidentné, že príslušný zovšeobecnený význam aj z neho vyplývajúce poučajúce zacielenie majú v sebe práve aj onen prognostický prvok, že vlastne to didaktizujúce zacielenie vychodí práve z takéhoto prognostického prvku. V takomto zmysle možno uvedený prognostický prvok vidieť aj v bežných pranostikách vyjadrujúcich podľa kalendára nejakú radu pre práce na poli alebo aj pre bežný život (napr. *Svätý Prokop, koreň podkop.* – *Na Duchu drž sa kožucha a po Duchu zas v kožuchu.*). Ak chceme sumarizovať poznatky o tejto stránke sledovanej problematiky, môžeme konštatovať, že kým tematická orientácia pranostiky na okruhy spojené s kalendárom, s počasím, s prácou na poli a pod. je podmienkou vydelenia tohto útvaru sine qua non, zatiaľ onen prognostický prvok nie je celkom a vždy nevyhnutný (už sme povedali, že mnohé pranostiky vyjadrujú jednoduché pozorovanie) a na druhej strane je on prítomný aj v iných typoch parémií, najmä v istých prísloviach zovšeobecňujúcej povahy. Prvé z kritérií sa teda ukazuje ako univerzálne, druhé je síce v pranostikách tiež dosť bežné, ale pre samo vymedzovanie takýchto výrazov v platnosti celkom osobitného útvaru nie je všeobecne záväzné. Iné vlastnosti (v rozboroch predchádzajúcich interpre-

tácií sa spomínali napr. poetickosť, rýmová stvárnenosť hutnosť...) nemajú povahu vymedzovacích znakov pranostiky, častejšie bývajú skôr prvkami, ktoré spájajú pranostiku s niektorými inými druhmi parémií.

Ak prijmeme uvedené konštatovania – a zistenia z predtým spomenutých analýz dostatočne širokého materiálu, ako aj z jeho transformácií naznačujú, že ich možno, ba aj treba prijať –, v novej podobe sa opäť nastoľujú celkom elementárne otázky súvisiace so samým chápaním pranostiky, dokonca už s jej pomenovaním. Pri predsa len limitovanom, akoby ohraničenom zastúpení prognostického prvku v nich sa otvoreným problémom stáva označovanie jednotiek takéhoto druhu názvom *pranostika*. Ako sa už naznačilo, ich oveľa podstatnejším znakom je tematická orientovanosť na počasie a rozličné úkazy s ním súvisiace, na prácu na poli alebo vôbec v prírode, a to najmä v spätosti s kalendárnym cyklom, resp. s rozličnými väčšími či menšími časovými obdobiami a pod. Tu sa teda ukazuje, že motivačne bližšie ako názov *pranostika* je k takejto pomenovacej funkcii spomenuté meno tejto jednotky v angličtine, totiž slovo *weatherproverb*, hoci je zasa evidentné, že aj ono pokrýva iba časť z celého pojmového rámca žánru, ktorý tu sledujeme (pranostiky hovoria aj o všeličom inom, nielen o počasí, hoci s akýmsi aspoň nepriamym odkazom na počasie sa možno stretnúť aj v mnohých takých pranostikách, v ktorých sa explicitne o počasí nehovorí, napr. *Keď/Ak spadnuté lístie zostane pod stromom ležať, bude nasledujúci rok úrodný* – nepriamo sa tu odkazuje najmä na to, že podmienkou dobrej budúcej úrody je bezvetrie alebo iba slabý vietor, ktorý nechá lístie ležať pod stromami či na poli a to môže poslúžiť ako hnojivo pre budúcu úrodu). Z uvedeného teda vychodí, že tu prakticky neprichádza do úvahy napríklad kalkovanie spomenutého anglického názvu pre potreby našej pomenovacej praxe z tejto oblasti. Najvýhodnejším sa tu teda ukazuje ponechanie názvu *pranostika*, a to aj s tým vedomím, že on nie je najprimeranejším riešením danej pomenovacej potreby (takéto zistenie však platí vlastne o väčšine pomenovaní v slovnej zásobe, proces demotivácie totiž spôsobuje čosi podobné veľmi často, ba takmer všeobecne). Pri uvedenom anglickom názve pranostík sa vynára ešte jedna ťažkosť, ktorá sa dotýka samej žánrovej špecifickosti takýchto jednotiek: Už pri Zátureckého zbierke sme konštatovali, že zberateľ tu osobitne uvádza najmä porekadlá a úslovia a popri nich spomína aj viaceré ďalšie žánrovo nešpecifikované výroky. Ak väčšinu z jeho úsloví budeme podľa nových riešení frazeologickej teórie chápať ako vlastné frazémy,

nie ako parémie, čiže ako paremiologický žáner, ostávajú tu v prvom rade porekadlá, ale ako sme ukázali, sú medzi nimi či popri nich aj príslovia, aj novšie vydeľované tzv. povrávky. Z toho zreteľne vychodí, že obsahom pojmu, ktorý nazývame bežne pranostikou, býva aj príslovie, aj porekadlo, aj povrávka. Prísloviami sú takmer všetky pranostiky vyjadrujúce nejakú radu (pre prácu na poli, ale aj pre nejaké iné činnosti z bežného života – porov. predtým uvedené príklady tohto druhu), porekadlami sú zasa predovšetkým výroky konkrétneho charakteru a pritom zvyčajne aj jazykovo nejakou osobitne stvárnené (zvyčajne v tvare minulého času slovesnej zložky, zopakujme: *Svätá Margita hodila srp do žita*), a povrávkami predovšetkým tie komunikačne nadľahčené, žartovné výroky spochybňujúce samu vierohodnosť alebo pravdivosť najmä prognostickej, niekedy však aj vecnej platnosti takýchto parémií.

Po takýchto formuláciách sa celkom zákonite vynára otázka: Znamená to, že pranostiky nie sú osobitným paremiologickým žánrom? A za ňou hneď ďalšia: Ako teda treba/možno interpretovať problematiku tých parémií, ktoré sa najmä v našej paremiológii aj frazeológii dosť či celkom bežne za pranostiky pokladajú? Ide teda o problém žánrovej špecifickosti takýchto zložiek paremiológie. Všeličo smerom k odpovediam na uvedené a podobné otázky sa už naznačilo v niektorých predchádzajúcich častiach tohto textu, ale aj tak sa tu žiada ešte aspoň niečo dopovedať. Symptomatický je v týchto reláciách prístup autora prvej zbierky celej našej paremiológie A. P. Záturreckého. Ako sme hneď na začiatku nášho textu uviedli, jednotky sledovaného druhu vyčlenil do osobitnej kapitoly. Tematicky totiž ony pre neho predstavovali rovnako osobitnú entitu, ako ňou boli témy ostatných kapitol. Nemal pre ne ešte špecifický názov, nevidel v nich niečo žánrovo celkom odlišné od vtedy bežne vydeľovaných druhov, jednako je pozoruhodné, že sa mu sem dostali predovšetkým jednotky tematicky osobitné (pripomeňme si kľúčové, aj keď dnes už motivačne dosť posunuté slovo z názvu tejto kapitoly – *občasnosť*) a spolu s nimi aj jednotky ilokučne zvláštne (*predzvesti*). Väčšinu spomedzi nich pokladal za porekadlá, ostatné patrili medzi menej výrazne vydeľované typy. O osemdesiat rokov neskôr citovaný folklorista A. Melicherčík ich chápe ako osobitný typ, osobitnú skupinu (ľudových) prísloví zo špecifického tematického okruhu (príroda, jej úkazy, roľníkova práca v nej), pričom však nehovorí priamo o prítomnosti prognostickej dimenzie ich významu, on na ňu odkazuje len nepriamo, keď spomína ich

gnómickú, nadčasovú (teda aj smerom do budúcnosti otvorenú) platnosť. Aj najviac spomínaná autorka Z. Profantová na jednej strane zaznamenáva ich spoločné vlastnosti s prísloviami a porekadlami, ale vzápätí konštatuje, že sa od obidvoch útvarov odlišujú, pričom za najvýraznejšie znaky onoho diferencovania pokladá – ako sa už na začiatku citovalo – *prognostickú hodnotu a časovo určujúcu kalendárnu funkciu*. Náš nadväzujúci výklad preukázal univerzálnosť tematického určovania pranostík a na druhej strane len parciálnu prítomnosť prognostického komponenta (v mnohých pranostikách sa nevyjadruje prognóza, ale len konštatovanie a zasa naopak prognostický prvok nachádzame vo viacerých parémiách iných druhov, najmä v prísloviach; za pranostiky sa nepokladajú ani prognózy z iných sfér, ako je počasie, príroda; zopakujme: *Buchol som sa laktom o stenu, o kredenc, príde hosť* alebo *Snívalo sa mi, že mi trhali zuby – niekto zomrie*). Z takejto analýzy aj následnej úvahy vyplýva poznanie, že obidva ukazovatele nemožno vidieť ako rovnako závažné, relevantné poznávacie vlastnosti týchto jednotiek, že podstatnejšia, všeobecná je pri nich oná tematická spätosť s počasím, s časom, s úkazmi počasia aj času, s prírodou, s kalendárom prác v prírode, najmä na poli, že ich prognostická – pranostická ilokúcia je síce veľmi výrazná, ale aj tak je len parciálnym znakom niektorých spomedzi takýchto jednotiek. Na takomto základe možno smerom k žánrovej povahe týchto jednotiek sumarizovať, že pranostiky nie sú veličinami z tej istej roviny žánrovej diferenciácie parémií, ako sú napríklad príslovia, porekadlá, povrávky, gnómy, sentencie, novšie už aj u nás vydeľované wellerizmy atď., že ich možno chápať ako podtyp najmä prísloví a porekadiel. Pravdepodobne však práve skutočnosť, že ide o jednotky, ktoré svojou povahou patria aj k prísloviám, aj k porekadlám (sú teda žánrovo dosť neurčité) a spomedzi ktorých sa v živej komunikácii uplatňujú predovšetkým tie s prognostickou platnosťou (to nie je naozaj nijako náhodné, najčastejšie ich totiž stretáme v televíznych či rozhlasových predpovediach počasia, teda v komunikátoch zreteľne orientovaných práve na prezentovanie prognóz), vedie v praxi k spomínanému preferovaniu práve ich osobitného názvu *pranostika*. V takejto komunikačnej situácii treba, resp. možno aj pri poznaní spomínaných motivačných nepresností takéhoto názvu ostať pri tomto ich označení a nijako umelo nepresadzovať nejaký (slovotvorný alebo sémantický) neologizmus namiesto uvedeného ich doteraz zaužívaného a celkom živého názvu *pranostika*.

Pred záverom tohto textu sa ešte raz vráťme k viackrát spomínanej zbierke pranostík od Z. Profantovej. Hlavným dôvodom takéhoto postupu je fakt, že práve v autorkinom členení tohto špecifického paremiologického materiálu sa najvýraznejšie prejavuje spomínané preferovanie témy, tematického triedenia pred inými parametrami pranostík. Je síce pravda, že v zbierke sa prihliada aj na to, či ide o onú kalendárnu alebo symptomatickú (= predpovedajúcu) jednotku, a trochu aj na to, či má daná jednotka bližšie k prísloviu alebo k porekadlu, ale to základné triedenie postupuje zreteľne podľa tematickej stránky výpovedí – ako sa už naznačilo –, najprv idú pranostiky podľa jednotlivých mesiacov, potom podľa ročných období, podľa dní v týždni (mohli sa pridať aj časti dňa, lebo aj podľa nich sú isté pranostiky: *Ranný dážď dlho netrvá; Keď sú večer zore červené, na druhý deň bude vietor* a pod.), ďalej podľa iných prírodných úkazov (nebeské telesá, ako človek vníma ich viditeľnosť, žiaru atď., atmosférické zvláštnosti), napokon sa uvádzajú pranostiky spojené so zvieratami a rastlinami (ide najmä o domáce zvieratá alebo o zvieratá z domácej, bližšej prírody a o kultúrne rastliny, teda plodiny; aj tu by sa mohli pridať nie veľmi početné, ale zreteľné symptómy počasia podľa toho, ako sa cíti človek, aké má /najmä zdravotné/ ťažkosti, teda podľa toho, čo cíti na sebe a pod., napr. *Snívalo sa mi o mŕtvom, bude pršať; Bolí, lípe ma v križoch, v kľboch, bude zmena počasia*) a tzv. rozličné výroky, teda napríklad výpovede súvisiace s tým, čo o počasi a jeho rozličných prejavoch signalizujú aj niektoré neživé veci, napr. *Keď sa okná zarosia, bude dážď; Soľ vlhne, bude dážď; Dym z komína ide, sa plazí dolu, bude dážď, bude zmena počasia* a pod. Je tu ešte jedna zaujímavá otázka, ktorú autorka signalizuje už v spomenutom názve doslovu k tejto zbierke: *Možno veriť pranostikám aj dnes?* Odkazujúc na výskumy meteorológov, tu konštatuje, že pri mnohých či aspoň viacerých pranostikách je miera pravdivosti, úspešnosti ich predpovede pomerne vysoká, najmä ak sa berie v istom trochu voľnejšom, nie celkom doslovnom a celkom presnom určení, ak sa teda napr. za rozhodujúce nepokladá to, či prší presne 8. júna, teda rovno na Medarda, ale či prší v dňoch okolo neho, či rovno 25. novembra, teda na Katarínu, mrzne alebo je blato atď.

Uzatvárame: Pohľad na tradične chápané pranostiky ukázal, že všeobecnejším znakom ich určovania, ako je ich prognostická platnosť, je ich tematická spätosť s rozličnými javmi v prírode, s kalendárnymi aj symptomatickými údajmi o počasi aj o prácach na poli a pod. Napriek doloženej ohraničenosti prog-

nostického prvku vo význame pranostík a zároveň aj napriek preukázanej prítomnosti takéhoto významového prvku v sémantike aj pragmatike niektorých ďalších parémii, teda aj napriek poznaniu, že pranostiku nemožno chápať ako celkom osobitný paremiologický žáner na tej istej rovine triedenia, ako sa vydeľujú napr. príslovia, porekadlá a niektoré ďalšie paremiologické útvary (pranostika sa nám teda javí len ako tematicky vydeľovaný podtyp príslovia, porekadla, prípadne aj povrávky), odporúčame pre prax aj naďalej uplatňovať tento ich ustálený a pritom aj motivačne aspoň čiastočne opodstatnený názov.

LITERATÚRA

ĎURČO, Peter: Princípy inovácií proпозиčných frazém. In: Komparacja współczesnych języków słowiańskich. 3. Frazeologia. Ed. V. Mokienko – H. Walter. Opole: Universität Greifswald – Uniwersytet Opolski 2008, s. 339 – 350.

HNÁTKOVÁ, Milena: Identifikace přísloví v korpusu. In: Jazyky a jazykověda. Sborník k 65. narozeninám prof. Františka Čermáka. Red. R. Blatná – V. Petkevič. Praha: Univerzita Karlova 2004, s. 89 – 97.

CHLEBDA, Wojciech: Frazeologičeskije issledovanija i lingvističeskij princip neopredel'onnosti. In: Grani slova. Sborník naučných statej k 65-letiju prof. V. M. Mokienko. Red. M. Aleksejenko et al. Moskva: Izdatel'stvo ELPIS 2005, s. 152 – 165.

JURČOVIČ, Peter: Najlepšie počasie v Bratislave. Bratislava: Marenčin PT 2011. 293 s.

MELICHERČÍK, Andrej: Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia. In: Adolf Peter Záturecký: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Ed. M. Kosová. Bratislava: Tatran 1974, s. 17 – 40.

MLACEK, Jozef: Ako sa uplatňujú názvy parémii v súčasnom frazeologickom diskurze? In: Jazykoveda v pohybe. Zborník venovaný životným jubileám prof. Dr. O. Orgoňovej a prof. Dr. J. Dolníka, DrSc. Ed. A. Bohunická. Bratislava: Univerzita Komenského 2012, s. 69 – 77.

MLACEK, Jozef: O povrávkach a o ich uplatňovaní v reči. In: Kultúra slova, 2007, roč. 41, č. 2, s. 65 – 79.

MLACEK, Jozef: Pokiaľ siaha frazeológia? (Čo ešte vnímame ako frazeológiu?) In: Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie. Red. D. Baláková – H. Walter. Greifswald: Universität Greifswald 2010, s. 239 – 251.

MLACEK, Jozef: Pranostiky a frazeológia. In: Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 4, s. 206 – 212.

MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. Druhé, doplnené vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 158 s.

MUKAŘOVSKÝ, Jan: Prísloví jako součást kontextu. In: J. Mukařovský: Cestami poetiky a estetiky. Praha: Československý spisovatel 1971, s. 277 – 359.

PALKOVIČ, Konštantín: Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko 1981. 142 s.

PROFANTOVÁ, Zuzana: Dúha vo du pije. Slovenské ľudové pranostiky. Bratislava: Tatran 1986. 207 s.

PROFANTOVÁ, Zuzana: K poetike pranostík. Referát na vedeckom seminári o súčasných problémoch paremiológie. Smolenice 1980.

PROFANTOVÁ, Zuzana (1997 a): Možno pranostikám veriť aj dnes? In: Z. Profantová: Slovenské pranostiky. Bratislava: Nestor 1997, s. 335 – 343.

PROFANTOVÁ, Zuzana (1997 b): Slovenské pranostiky. Bratislava: Nestor 1997. 344 s.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenská príslovia, poľekadla a úsloví. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1897. 391 s.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úsloví. 3. vyd. Ed. M. Kosová. Bratislava: Tatran 1974. 756 s.

Pravopis a skloňovanie geografického názvu Maurícius a názvu známky maurícius

MATEJ POVAŽAJ

Maurícius je ostrov v Indickom oceáne ležiaci asi 850 km východne od Madagaskaru. Názov ostrova a od roku 1968 aj štátu sa v slovenčine používal v niekoľkých podobách, najprv v podobe *Mauritius* zodpovedajúcej anglickej pravopisnej podobe názvu, lebo od roku 1810 ostrov okupovali Briti a od roku 1814 sa ostrov stal britskou kolóniou (predtým patril Francúzsku a mal názov *Ile de France* – Ostrov Francúzska). Neskoršie sa u nás začala používať pravopisná podoba s dlhým *i*, teda *Maurítius*. V tejto podobe názov ostrova uvádza napríklad Školský zemepisný atlas sveta (1964), Zoznam štátov a krajín sveta (1974, s. 25), Malá encyklopédia zemepisu sveta (1976, s. 307), Krajiny sveta (1. vyd., 1978, s. 465 – 466), Pyramída – encyklopedický časopis moderného človeka (č. 96, jún 1979, s. 3043 – 3044). Napokon názov ostrova a štátu Slovenský úrad geodézie a kartografie na základe dokladov z jazykovej praxe a na základe príspevku L. Dvonča *Maurítius – Maurícius* uverejnenom v časopise Slovenská reč (1984, č. 1, s. 62 – 63) štandardizoval v zhode s výslovnosťou názvu v slovenčine v podobe *Maurícius*, porov. Krajiny sveta (2. vyd., 1986, s. 390 – 391), Jména štátů a jejich územních částí (1988, s. 90) a v tejto podobe ho uvádzajú aj publikácie Vžitě slovenské názvy štátov a závislých území (1996, s. 36), Slovenské vžitě názvy štátov a závislých území (2. vyd., 2000, s. 38) a súčasné Pravidlá slovenského pravopisu (porov. 2. vyd., 1998, s. 250; 3. vyd., 2000, a 4. vyd., 2013, s. 261; ďalej PSP). Geografický názov *Maurícius* je

slovenská vžitá štandardizovaná podoba (exonymum) cudzieho geografického názvu *Mauritius*, ktorá sa používa v kartografických dielach, v tlači a v iných prostriedkoch masovej komunikácie.

Geografický názov *Maurícium* sa so zreteľom na jeho zakončenie zaraďuje medzi neživotné podstatné mená mužského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *dub*, pričom pri skloňovaní koncové *-us* z názvu vypadáva (porov. PSP, 4. vyd., s. 261) podobne, ako je to pri mnohých iných vlastných menách zakončených na *-ius*, resp. aj *-us*, pri osobných menách obyčajne latinského pôvodu, ako sú *Eusébius* – *Eusébia*, *Klaudius* – *Klaudia*, *Ovídius* – *Ovídia*, *Patricius* – *Patricia*, *Pius* – *Pia*, *Tulius* – *Tulia*; *Amadeus* – *Amadea*, *Kristus* – *Krista*, *Odyseus* – *Odysea*, *Orfeus* – *Orfea*, *Prometeus* – *Prometea* atď., a pri geografických názvoch *Sírius* (hviezda v súhvezdí Veľký pes) – *Síria*; *Cefeus* (súhvezdie) – *Cefeá*, *Cyprus* (ostrov aj štát) – *Cypru*, *Perzeus* (súhvezdie) – *Perzea*. Pravda, osobné mená sa skloňujú podľa vzoru *chlap*, v akuzatívne majú tvar zhodný s genitívom a datív a lokál s príponou *-ovi* (porov. *Ovídius*, gen. *Ovídia*, akuz. *Ovídia*, dat. a lok. *Ovídiovi*), geografické názvy sa skloňujú podľa vzoru *dub*, v akuzatívne majú tvar zhodný s nominatívom, datív s príponou *-u* a lokál s príponou *-u*, resp. *-e* (porov. *Sírius* – dat. *bližšie k Síriu*, lok. *kniha o Síriu*; *Cyprus* – dat. *poskytnúť Cypru finančnú pomoc*, lok. *dovolenka na Cypre*). A tak kým v nominatívne a akuzatívne názvu ostrova a štátu je tvar *Maurícium* (nom. *Maurícium leží v Indickom oceáne*, akuz. *ceny leteniek na Maurícium*), v genitívne má tvar *Maurícia* (*belostné pláže Maurícia*, *darček z Maurícia*), v datívne a lokáli tvar *Mauriciu* (dat. *k Mauriciu patria aj ďalšie ostrovy*, lok. *dovolenka na Mauriciu*), v inštrumentáli *Mauriciom* (*letecké spojenie s Mauriciom*).

Názov ostrova *Maurícium* sa stal základom na pomenovanie známky vydané na tomto ostrove v roku 1847, ktorá má dve verzie, červenú (presnejšie oranžovo-červenú) verziu s hodnotou 1 penny a modrú verziu s hodnotou 2 pencí. Spolu bolo vydaných 500 kusov (podľa niektorých údajov bolo vydaných 1000 exemplárov, podľa iných prameňov po 350 z každej verzie), z červenej verzie sa údajne zachovalo 15 exemplárov, kým z modrej verzie iba 12 exemplárov (podľa údajov z encyklopédií a tlače). Modrá verzia známky sa stala jednou z najdrahších známok na svete.

Pri používaní názvu známky vznikajú problémy s jeho pravopisnou stránkou. V jazykovej praxi sa názov známky uvádza s malým začiatočným písmenom, teda *maurícium*, ale aj s veľkým začiatočným písmenom,

t. j. *Maurícus*. Ešte väčšie problémy sú v praxi s písaním názvov jednotlivých farebných verzií. Môžeme sa totiž stretnúť až so štyrmi pravopisnými podobami: s malými začiatočnými písmenami v oboch častiach názvu, t. j. *červený maurícus*, *modrý maurícus*, s písaním veľkého začiatočného písmena v prvej časti názvu – *Červený maurícus*, *Modrý maurícus*, s písaním veľkého začiatočného písmena v druhej časti názvu – *červený Maurícus*, *modrý Maurícus*, ale aj s písaním veľkého začiatočného písmena v oboch častiach názvu – *Červený Maurícus*, *Modrý Maurícus*. (L. Dvonč v citovanom príspevku v Slovenskej reči názov známky uviedol dvojako, v texte na s. 62 podobu s písmenom *t* a s veľkým začiatočným písmenom v slove *Maurítius*, *červený a modrý Maurítius*, ale v jeho závere podobu *maurícus* s malým začiatočným písmenom.) Názov známky neuvádzajú ani Pravidlá slovenského pravopisu (4. vyd., 2013), ani Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd., 2003), ani starší šesťzväzkový Slovník slovenského jazyka (1959 – 1968), zachytáva ho však Veľký slovník cudzích slov od S. Šalinga, M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (2008, s. 779), a to s malým začiatočným písmenom, t. j. *maurícus*. V rovnakej pravopisnej podobe ho zaznačuje aj z češtiny preložený Slovník cudzích slov (akademický), ktorý vyšiel v r. 2005 (s. 617). V Pyramíde (č. 103, január 1980, s. 3287 – 3288) sa názov modrej verzie známky uvádza s malým začiatočným písmenom v podobe *modrý maurítius*, teda s podobou v druhej časti názvu, ktorá sa v tom čase používala pri názve ostrova a štátu. V Malej slovenskej encyklopédii Beliana (1993, s. 453) sa uvádza heslo *modrý maurícus* s malým začiatočným písmenom. Pri používaní pôvodne vlastného mena *Maurícus* ako názvu ostrova na pomenovanie známky ide o proces apelativizácie (deproprializácie), pri ktorom sa pôvodne vlastné meno stáva všeobecným pomenovaním, preto je odôvodnené názov známky *maurícus* písať s malým začiatočným písmenom, a to nielen vtedy, keď sa uvádza bez prívlastku, ale aj vtedy, keď sa používa s prívlastkom *červený*, resp. *modrý*, teda *červený maurícus*, *modrý maurícus*. Na podporu tohto prístupu k pravopisnej stránke názvov *maurícus*, *červený maurícus*, *modrý maurícus* môžeme uviesť také názvy ako *watt* (hlavná jednotka výkonu v sústave SI) z osobného mena (*James*) *Watt*, *volt* (jednotka elektrického napätia v sústave SI) z osobného mena (*Alessandro*) *Volta*, *ampér* (jednotka elektrického prúdu v sústave SI) z osobného mena (*André-Marie*) *Ampère*, *rittberger* (druh skoku pri kra-

sokorčuľovaní) z osobného mena (*Werner*) *Rittberger*, *axel* (druh skoku pri krasokorčuľovaní) z osobného mena *Axel* (*Paulsen*) atď. So zreteľom na to, že aj stav v slovníkoch cudzích slov a v encyklopédiách je jednoznačný v tom, že názvy *maurícus*, *červený maurícus*, *modrý maurícus* (resp. staršie podoby názvov *maurítius*, *červený maurítius*, *modrý maurítius*) píšú sa s malým začiatočným písmenom, takúto pravopisnú podobu je primerané rešpektovať.

Napokon zostáva problém skloňovania názvu známky *maurícus*. V citovaných slovníkoch cudzích slov sa pri hesle *maurícus* uvádza, že je to podstatné meno mužského rodu (teda rovnako ako geografický názov), a zakončenie genitívu jednotného čísla *-ia*, takže tvar genitívu je *maurícia* (tvar zhodný s tvarom genitívu geografického názvu *Maurícus*), z čoho vyplýva, že aj v ostatných pádoch pri skloňovaní koncové *-us* vypadáva (dat. *mauríciu*, lok. *mauríciu*, inštr. *mauríciom*). V akuzatíve je tvar *maurícus* (*vystavili modrý maurícus*), ale v jazykovej praxi sa neuplatňuje iba tvar zhodný s nominatívom, ako je to pri vzore *dub* a pri geografickom názve *Maurícus*, ale aj tvar *maurícia*, ktorý je zhodný s genitívom, ako je to pri životných podstatných menách (porov. *Zberateľ Ludvík Pytlíček má Modrého Maurícia*. – *Modrého Maurícia zloději neukradnú* [pravopis názvu uvádzame v tej podobe, ako sme ju zachytili na internete]). Problém je však s tvarmi množného čísla. V genitíve množného čísla je pri vynechaní koncového *-us* tvar *mauríciov* (na internete sme okrem iných našli aj tieto doklady: *o tajomstve modrých mauríciov*; *Mauríciov s chybným označením Post Office je na svete 17...*; *Úlohu modrých mauríciov plnila každá trojuholníková známka z Mongolska*), v datíve by bol tvar *mauríciom*, v lokáli tvar *maurícioch*, v inštrumentáli tvar *mauríciami* (doklady na tieto tvary sme na internete nenašli). Otázny je však tvar nominatívu, resp. aj akuzatívu množného čísla, na internete sme tieto tvary nenašli, hoci jazyková prax si ich vyžaduje.

Problémy s tvarmi množného čísla názvu známky *maurícus* sa môžu odstrániť tým, že sa pri skloňovaní názvu známky pripustia tvary so zachovaním koncového *-us*. Jednotlivé pádové tvary v jednotnom čísle by boli takéto: gen. *mauríciosa*, dat. *mauríciosu*, lok. (*o*) *mauríciose*, inštr. *mauríciosom*, v množnom čísle nom. *mauríciosy*, gen. *mauríciosov*, dat. *mauríciosom*, akuz. *mauríciosy*, lok. *mauríciosoch*, inštr. *mauríciosmi*. Na internete sme našli viacero dokladov na takéto skloňovanie, napr. *zberatelia*

známok *Modrého Maurícia*; malý svet zberateľov *Modrého Maurícia*; s *Modrým a Oranžovým Mauríciom*; séria *Mauríciusov medzi filatelistami* (doklady uvádzame v tej pravopisnej podobe, ako sme ju zachytili na internete). Takýto prístup sa neprieči morfológickému systému slovenčiny. Napríklad v minulosti sa v slovníkoch pripúšťalo skloňovanie slova *rádium* iba s vynechaním koncového *-us*, *rádium*, *rádiumu* atď., no v súčasnosti sa pripúšťa aj so zachovaním koncového *-us*, *rádiuma*, *rádiumu*, *rádiume*, *rádiumy*. Bližšie sa o tom možno dočítať v príspevku autora tohto textu uverejnenom v Kultúre slova pod názvom *O skloňovaní podstatného mena rádium* (1998, s. 352 – 354) a táto možnosť sa uvádza už aj v 3. vydaní PSP z roku 2000. K zachovaniu koncového *-us* pri skloňovaní sa pristupuje zvyčajne vtedy, keď sú problémy s náležitým utvorením niektorého pádového tvaru, resp. pri výraznejšom zdomácnení prevzatého slova. Na možnosť dvojakeho skloňovania pri niektorých slovách a menách zakončených na *-us* upozorňuje aj Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 124). Napokon v súčasnosti máme skupinu slov latinského, prípadne gréckeho pôvodu zakončených na *-us*, ktoré sa pôvodne skloňovali s vynechaním koncového *-us*, ale v súčasnej spisovnej slovenčine sa skloňujú so zachovaním tohto zakončenia, napr. *circus*, *cyprus*, *turnus*, *týfus*, *vírus*. Možnosť skloňovať názov známky *mauricius* so zachovaním koncového *-us* vo všetkých pádoch pripustil Š. Peciar v časopise *Slovenská reč* už v r. 1943 (Peciar, 1943, s. 240 – 241).

Ako zaujímavosť uvádzame, že na internete sa môžeme stretnúť nielen so skloňovaním názvu známky *mauricius* so zachovaním koncového *-us*, ale s takýmto skloňovaním aj pri geografickom názve *Mauricius*, napr. v *južnej časti Maurícia*, *na južnom pobreží Maurícia*, *ostrovček sa nachádza len 200 m od Maurícia*, *tenistka z Maurícia*, *neďaleko Maurícia*, *záplavy na Maurície*, *dovolenka na Maurície*, *let nad Mauríciom*.

Na záver: Súčasný slovenský štandardizovaný názov ostrova a štátu ležiaceho v Indickom oceáne východne od Madagaskaru je *Mauricius*. Geografický názov *Mauricius* sa skloňuje s vynechaním koncového *-us*: gen. *Mauricia*, dat. *Mauriciu*, lok. *Mauriciu*, inštr. *Mauriciom*. Názov známky *mauricius* je odôvodnené písať s malým začiatočným písmenom ako všeobecný (apelativizovaný) názov a rovnako aj názvy s prívlastkami, t. j. *červený mauricius*, *modrý mauricius*. Pri skloňovaní názvu známky *mauricius* je vhodné pripustiť nielen tvary s vynechaním koncového *-us*, ale aj tvary

s jeho zachovaním, lebo pri vynechaní koncového *-us* je sporný náležitý tvar nominatívu aj akuzatívu množného čísla. V lexikografických dielach možno heslo *maurícus* uviesť takto: **maurícus** -a/-cia D -u/-ciu L -e/-ciu mn. N a A -y m.

LITERATÚRA

- DVONČ, Ladislav: *Mauritius – Maurícus*. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 1, s. 62 – 63.
- Jména států a jejich územních částí. 2. aktualizované vyd. Praha – Bratislava: Český úřad geodetický a kartografický – Slovenský úřad geodézie a kartografie 1988. 206 s.
- Krajiny sveta. 1. vyd. Bratislava: Pravda 1978. 888 s.; 2., doplnené a opravené vyd. 1986. 752 s.
- Krátký slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- Malá encyklopédia zemepisu sveta. Bratislava: Obzor 1976. 560 s. + 40 príloh.
- Malá slovenská encyklopédia Beliana. Bratislava: Encyklopedický ústav SAV – Goldpress publishers 1993. 832 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- PECIAR, Štefan: O štylistickej diferenciacii jazyka. (Poznámky ku skloňovaniu niektorých cudzích slov.) In: Slovenská reč, 1943, roč. 11, č. 8 – 9, s. 225 – 244.
- POVAŽAJ, Matej: O skloňovaní podstatného mena *rádus*. In: Kultúra slova, 1998, roč. 32, č. 6, s. 352 – 354.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 2., doplnené a prepracované vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1998. 574 s.; 3., doplnené a upravené vyd. 2000. 592 s.; 4., nezmenené vyd. 2013.
- Pyramída – encyklopedický časopis moderného človeka, č. 96, jún 1979; č. 103, január 1980. Bratislava: Obzor 1979; 1980.
- Slovenské vžitie názvy štátov a závislých území. 2. vyd. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2000. 88 s.
- Slovník cudzích slov (akademický). 2., doplnené a upravené slovenské vyd. Ed. Ľ. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s.
- Slovník slovenského jazyka. 2. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960. 648 s.; 6. zv. 1968. 336 s.
- ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. 3., revidované a doplnené vyd. Bratislava – Prešov: Vydavateľstvo SAMO – AAMM 2003. 1376 s.
- Školský zemepisný atlas sveta. 6. vyd. Bratislava: Ústredná správa geodézie a kartografie 1964. 32 s.
- Vžitie slovenské názvy štátov a závislých území. Bratislava: Geodetický a kartografický ústav 1996. 72 s.
- Zoznam štátov a krajín sveta (Vžitie slovenské a úradné názvy). Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie 1974. 44 s.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (45)

RUDOLF KRAJČOVIČ

P

pača, fem., hist. apel. miesto zahaľované tieňom, priestor často bez slnečného svetla, od koreňa *pač-* (ako v slovách *zápač*, *zápačie*) z pls. *pakja* po zmene *kj* na *č*; v sloven. najbližšie spomenuté apel. *zápač*, *zápačie* vo význame „zatienený priestor, údolie, stráň v tieni, bez slnka“, Kál. 838, v náreč. známe aj apel. *zaopač* vo význame „časť lesa zapadnutá snehom, čiže slnku neprístupná“ (cit. Kál.); viac v heslách *pak*, *pakost'*. – *Pachchapataka* 1338, *Pachapataka* 1339, *Pacsa* 1773, *Pača* 1920, dnes *Pača*, obv. Rožňava; názov obce podľa názvu potoka *Pača*, dnes *Pačiansky potok* (porov. najstaršie maďar. záznamy *Pachchapataka* 1338, *Pachapataka* 1339), pričom je pravdepodobnejšie, že vznik názvu vodného toku i obce *Pača* motivovali rovnaké prírodné javy, údolie často zahalené tieňom, ktorý spôsobili tmavé mračná, husté hmly, tmavé tiene blízkeho hustého lesa a pod.; realnosť výkladu zvyšuje vysokohorský ráz chotára obce (s n. v. 400 – 1252 m), v ktorom zatienenie údolí býva časté; názov obce *Pača* v hist. podobe sa zachoval dodnes.

Názov sa vykladá aj z os. mena *Pač*, *Pača* (p. St. SJ II. 330), v hesle sa dáva prednosť výkladu z koreňa *pač-* v apel. *zápač*, *zápačie* vo význame „údolie v tieni, bez slnečného svetla“ s prihliadnutím na vysokohorský ráz chotára.

padaň, f., topon. apel. výrazne znížený povrch zeme, priehlbina, prepadlina a pod.; od koreňa *pad-* v slovese *padat'* klesať, prepadávať sa, expr. príp. *-aň*, *-áň* (ako v slove *rúbaň*, v názve *Kriváň*); p. heslo *padat'*. – *Padan* 1254, *Nagy Padan* 1260, *Podan* 1272, *Kyspodan* 1351, *Nagy-Padány* 1773, *Nagy-Padány* 1808, *Padáň* 1948, dnes *Padáň*, obv. Dunajská Streda; názov

motivovaný zníženinou na povrchu zeme v podobe priehlbiny niekedy naplnenej vodou a zarastenej vodným rastlinstvom, bolo to zrejme rašelinisko, ktoré sa v nížinnom chotári (s n. v. 111 – 113 m) nachádza pri obci (VSO II. 365); maďar. prívl. *Nagy* (*Veľký*) a *Kis* (*Malý*) naznačujú, že v stredoveku boli dve obce, ktoré sa neskôr spojili; po spojení obcí sa ustálil názov bez prívlastku v hist. podobe *Padáň*.

padat', verb. v hesle pren. klesaním alebo vymieľaním povrchu zeme vytvárať priehlbiny, tomuto významu sú blízke v sloven. nárečiach apel. utvorené od koreňa *pad-* (napr. *padlina* vo význame „prepadlina, priehlbeň“, SSN II. 693), prípad. *spad* vo význame „jama, svah“, SSJ IV. 146; p. heslo *padaň*.

pak, m., hist. apel., **pak**, adv. vo význame „niečo opačné, v zmysle nie také, aké má byť“, v sloven. adv. *pak* zaniklo, no apel. v podobe *opak* pretrváva dodnes (adv. *pak* sa zachovalo v češt. vo význame „potom, neskôr“, v stčest. má podobu *paky*); p. heslá *pača*, *pakost'*.

pakost', m., hist. apel., **pakost**, m. škoda spôsobujúca ťažkosti, zlosť, v sloven. dnes len *pakost* vo význame „lúčna rastlina“, prípad. *pakost'* vo význame „nepravá kosť“ (v stčest. apel. *pakost* má aj význam „škoda, zlo, nešťastie“, MČS 292, poľ. *pakość* zlosť, srb., chorv. *pakostiti* konať zlomyseľne atď.); apel. od koreňa *pak-* (v slovách *opak*, *naopak*) a príp. *-ost'* (ako v slovách *zlosť*, *žalosť*); p. heslo *pak*. – *Pakozto* 1567, *Pakasto* 1773, *Pakastow* 1808, *Pakostov* 1920, dnes *Pakostov*, obv. Humenné; názov motivovaný škodami, zlomyseľným konaním družín zbojníkov; výklad potvrdzuje názov neďalekej obce *Zbojné* (*Zboyna* 1463) i názov vzdialenejšej obce *Zboj* (*Zboy* 1567), názvy utvorené od apel. *zboj* lúpež, zbíjanie, prípad. od adj. *zbojný* páchajúci lúpeže, zbojstvá; p. heslá *zboj*, *zbojný*; hist. názov *Pakostov* sa podľa dokladov zaužíval už v stredoveku.

pán, m. príslušník vyššej spoločenskej vrstvy, nadriadený a pod., oslovenie mužskej osoby, v hesle s hist. významom „zeman, šľachtic“; p. heslá *paň*, *panica*.

paň, hist. men. adj., **paňa**, hist. men. adj. to, čo patrí pánovi, mužovi vyššej spoločenskej vrstvy, od apel. *pán* psl. príp. *-jə*, *-ja*, čiže psl. *panjə* pánov, *panja* pánova (známe v stčest. *paň*, *paně* pánov, panský), v sloven. zachované v apel. fem. *pani*, pl. *panie* v hist. význame „majiteľka zámku, pôdy a pod.“, SSJ III. 19, dnes aj oslovenie ženy. – *Poonh* 1239, *Panya* 1773, *Paňa* 1808, *Paňa* 1920, dnes *Paňa*, obv. Nitra; názov podľa pánom založe-

nej usadlosti, vlastníka z vyššej vrstvy, pôvodne ním bol kráľ alebo niekto vážený z jeho potomkov; o tom podáva svedectvo údaj z dejín obce, že pôvodne v nej sídlili kráľovskí rybári (VSO II. 368); neskôr sa obec stala majetkom ostrihomského arcibiskupstva, ktoré obec dávalo do prenájmu zemanom (k tomu porov. maďar. názov obce *Nemespann*, t. j. vo voľnom preklade obec *Paň*- patriaci zemanovi či šľachticovi, v maďar. apel. *nemes* má dodnes hist. význam „zeman, šľachtic“); v sloven. prostredí sa v stredoveku zaužívali názvy *Paň*, *Paňa*, z nich sa ustálil názov *Paňa*. – *Paan* 1274, *Pan*, *Pani* 1332, *Pany* 1630, *Pány*, *Panowcze* 1773, *Pány*, *Páňowce* 1808, *Paňovce* 1920, dnes *Paňovce*, obv. Košice-okolie; názov od hist. men. adj. *pañ* (psl. *panjъ*), t. j. obec patriaca príslušníkovi vyššej spoločenskej vrstvy, pánovi hradu, o čom svedectvo podáva údaj z dejín obce, že založená osada bola služobnou osadou hradu Turňa (cit. VSO II.); novšie k hist. názvu *Paň* pribudla topon. príp. pl. *-ovce* a názov sa po úprave v podobe *Paňovce* zaužíval.

pánica, f., hist. topon. apel., **panica**, f. menšia zemianska usadlosť s honosným príbytkom zemana so služobníckou osadou v jeho blízkosti; od apel. *pán* s hist. významom „zeman, šľachtic“ s príp. priestoru *-ica* (ako v slovách *radnica*, *kopanica*); p. heslá *pán*, *pañ*. – *Ponyth*, *Ponich* 1247, *Inferior Panych* 1291, *Olsoupanich*, *Felseupanych* 1336, *Kys*, *Nogpanyth* 1383, *Panita*, *Panitowa* 1808, *Panita*, *Panitová* 1920, *Gemerská Panita* 1927, *Gemerská Panica* 1948, dnes *Gemerská Panica*, obv. Rožňava; z pôvodnej zemianskej usadlosti v stredoveku vznikli dve obce v maďar. zázname z r. 1336 s orientačným prívl. *Alsó* (Dolná) a *Felső* (Horná), v lat. zázname z r. 1291 iba s orientačným prívl. *Inferior* (Horný); v maďar. z pôvodného sloven. názvu *Panica* zmenou kons. *c* na *t* (ako v *német* z *Nemec*) a odsunutím konc. *-a* vznikla podoba názvu *Panit*, v slovenskom prostredí sa zachovala pôvodná podoba *Panica* v záznamoch s odsunutím konc. *-a* (porov. záznam *Panych* z r. 1291); po najnovšej úprave k názvu *Panica* pribudol orientačný prívl. *Gemerská* a názov v spojení *Gemerská Panica* sa zaužíval. – *Panith* 1427, *Wzapanyk*, *Wzapanyc* 1525, *Panitowa* 1773, *Panita*, *Panitowa* 1808, *Panitová* 1920, *Uzovská Panita* 1927, *Uzovská Panica* 1948, dnes *Uzovská Panica*, obv. Rimavská Sobota; pôvodný sloven. názov *Panica* v stredoveku zaznamenal podobný vývin ako pri predchádzajúcom názve *Gemerská Panica*; motiváciou oboch názvov bola zemianska usadlosť s honosným

príbytkom zemana a so služobníckou osadou v blízkosti príbytku; výklad potvrdzujú viaceré názvy časti obce *Uzovská Panica*, ktoré vznikli a vyvíjali sa ako zemianske obce, napr. medzi tieto obce patrí obecná časť *Rokytník* (s dokl. *Rakathyas* z r. 1451), ďalej obecné časti *Centovo* (*Chentehaza* 1392), *Gobišovo* (*Gobyshaza* 1423), *Malá Panica* (*Kispanith* 1405) a i., (k tomu p. VSO III. 222); k hist. názvu *Panica* aj v tomto prípade už v stredoveku pribudol orientačný prívl. *Uzov* (podľa vlastníka rodu *Uzovcov*, cit. VSO III.), z ktorého najnovšie vznikol prívl. *Uzovská* a spojenie *Uzovská Panica* sa zaužívalo.

papa, m., famil. apel. popredný, vážený príslušník rodu, otec, ded, v sloven. apel. *papa* vo význame „otec“ sa hodnotí ako zastarané, SSJ III. 22 (čes. *papa*, *papík* otec, poľ. *papa* otec, srb., chorv. *papa* otec, tato i pápež, podobne v rus. *papa* otecko i pápež atď.); p. heslo *papin*.

papin, -a, -o, men. privl. adj. niečo, čo sa vzťahuje na papu, otca, deda, čo patrí papovi, otcovi, dedovi, od famil. apel. *papa* príp. men. privl. adj. *-in* (ako v *matkin*); p. heslo *papa*. – *Papina* 1451, *Papin* 1773, *Papina*, *Papin* 1808, *Papin* 1920, dnes *Papín*, obv. Humenné; názov motivovaný majetkom, ktorý vlastnil vážený člen rodiny alebo rodu, otec či ded famil. nazývaný *papa*; v stredoveku názov mal tvar men. privl. adj. fem. *Papina* (1451), t. j. zem, pôda patriaca papovi, neskôr tvar men. privl. adj. mask. *Papin* (1773), čiže majetok patriaci papovi, otcovi alebo dedovi; z hist. názvov *Papina*, *Papin* sa ustálil názov *Papin*, ktorý po novej úprave nadobudol dnešnú podobu *Papín*.

paprad', f. odolná lesná rastlina, *Dryopteris*, v sloven. *paprad'* i *papradie*, v náreč. i *kaprad'*, *kapradie*, apel. *kapradie* hist. doložené v 17. stor., *paprad'* v podobe *paproc* v 18. stor., HSSJ II. 26, III. 471 (čes. *kapradí*, v náreč. i *papradlí*, poľ. *papróć*, srb., chorv. *paprat* atď.); p. heslo *papraden*.

papraden, -dna, -dno, men. adj. miesto porastené paprad'ou, od apel. *paprad'* príp. men. adj. *-en*, *-na*, *-no* (k apel. *paprad'* viac v hesle *paprad'*). – *Spapradna* 1525, *Popradno* 1598, *Papradno* 1773, *Popradno* 1808, *Papradné*, *Papradnô* 1920, *Papradno* 1927, dnes *Papradno*, obv. Považská Bystrica; názov motivovaný plochou porastenou paprad'ou; horský chotár (s n. v. 375 – 1071 m) je dodnes z väčšej časti porastený lesmi, ktoré poskytujú vhodné podmienky na rast lesných rastlín vrátane paprade, to zvyšuje realnosť výkladu názvu; najstarší záznam *Spapradna* (1525) je iste

záznam zložený z predl. z a tvaru gen. sg. *Papradna*, čiže možno ho čítať z *Papradna*; staršie záznamy i novšie záznamy *Popradno* sú zrejme chybné záznamy (mohli vzniknúť z pera pisára s prihliadnutím na názov *Poprad*); z názvov v podobe *Papradno*, novšie *Papradné*, *Papradnô* sa ustálil hist. názov *Papradno*.

para, f. výpar vznikajúci zo zohriatej vody, v sloven. apel. *para* má aj význam „opar, hmla“, SSJ III. 26, v náreč. i horúci, dusný vzduch, SSN II. 720, apel. doložené v 17. stor., HSSJ III. 472 (čes. *para*, poľ. *para* atď.); p. heslá *parnica*, *parný*.

parchac, ľud. verb., **prchat'**, verb. utekať pred niečim, tak v sloven., vo výchsl. náreč. má podobu *parchac*, verb. *prchat'* vo význame „utekať pred niekým“ doložené v 16. stor., HSSJ IV. 427 (čes. *prchnouti*, poľ. *pierzchać*, *pierzchnąć* utekať atď.); p. heslá *parchavý*, *Parchovjane*.

parchavý, -á, -é, ľud. adj., *prchavý*, adj. nestály, unikajúci, v podobe *parchavý* adj. známe vo výchsl. náreč. vo význame „pokrytý šupinami“, SSN II. 375, adj. doložené v podobe *prchlivý* vo význame „nestály, prchavý“ v 18. stor., HSSJ IV. 427 (čes. *prchavý* nestály, poľ. *pierchliwy* plachý, rýchly atď.); p. heslá *parchac*, *Parchovjane*.

Parchovjane, pl. živý ľud. názov obyvateľov opúšťajúcich svoje príbytky vzhľadom na nedobré životné podmienky, od koreňa *parch-* (v slovách *parchavý*, *parchac*) obyv. kolekt. príp. *-ov-* 'ane, ľud. *-ov-jane*; p. heslá *parchavý*, *parchac*. – *Parnow* 1320, *Perno* 1330, *Pernow* 1355, *Parchowjane* 1773, *Parchowjany* 1808, *Parchoviany* 1920, *Parchovany* 1948, dnes *Parchovany*, obv. Trebišov; vznik nového názvu obce iste súvisí s údajom z dejín obce, že v obci v r. 1715 bolo niekoľko opustených domácností (VSO II. 369), vzhľadom na to možno predpokladať, že nový názov *Parchovjane* vznikol niekedy na rozhraní 17. a 18. stor. (k tomu porov. záznam z r. 1773 v ľud. živej podobe *Parchowjane*, t. j. *Parchovjane*); podľa hist. dokl. pôvodne sa obec nazývala *Pernov* (*Perno* 1330, *Pernow* 1377), ktorý iste možno vyložiť od adj. *perný* (príp. men. adj. *-ov*) vo význame „namáhavý, ťažký“ (SSJ III. 58), čiže tento hist. paral. názov bol motivovaný povinnosťou obyv. v stredoveku v službách panstva vykonávať ťažkú namáhavú prácu, čím sa objasňuje aj skutočnosť, prečo mladšie generácie opúšťali obec; tento fakt súčasne potvrdzuje reálnosť výkladu nového názvu obce v ľud. podobe *Parchovjane*, z neho novšie topon. príp. pl. *-any* vznikla dnešná podoba názvu *Parchovany*.

parnica, f., topon. apel. priestor často zahalený hmlou, oparom, od koreňa *parn-* v hist. adj. *parný* zahalený hmlou, to od *para* príp. priestoru *-nica* (ako v slove *kopanica*, v názvoch *Blatnica*, *Kálnica*); p. heslá *para*, *parný*. – *villa Parnice* 1420, *Párnica* 1625, *Parnicza* 1773, *Párnica* 1808, dnes *Párnica*, obv. Dolný Kubín; motiváciou vzniku názvu zrejme boli často hmlou či oparom zahaľované časti vysokohorského chotára (s n. v. 420 – 1610 m); o hustú hmlu nad chotárom sa mohlo pričiniť zohrievanie vody slnkom v priehlbínach po dažďoch, prípad. vody vodných tokov; o vodách v chotári obce svedectvo podáva názov časti obce *Za vodou* a riečka *Zázrivka*, ktorá preteká chotárom obce (VSO II. 370), napokon o vodu na povrchu chotára sa mohol pričiniť v minulosti voľný výtok minerálneho prameňa, ktorý sa dodnes v chotári nachádza (cit. VSO II.); z hist. názvu *Parnica* po novšej úprave vznikla dnešná podoba názvu *Párnica*.

pasba, f., ľud. apel. miesto, kde sa pasie dobytok, v sloven. najbližšie *pas-tva*, no v náreč. je doložené aj apel. *pasba* v uvedenom význame, SSN II. 742, od koreňa *pas-* (v slovách *pásť*, *pásť sa*) príp. priestoru *-ba* (ako v slovách *chodba*, *hradba*) alebo príp. činnosti *-ba* (ako v slovách *sejba*, *kosba*); p. heslá *pásť*, *pastúch*. – *Pazuba* 1245, *Pozba* 1327, *Pozba* 1773, *Pozba*, *Postba* 1808, dnes *Pozba*, obv. Nové Zámky; názov motivovaný plochou zeme porastenou trávou vhodnou na pasenie dobytku a oviec; výklad má oporu v najstaršom zázname *Pazuba* (1245) v prepise *Pazba*, čiže v názve v ľud. živej výslovnosti pôvodného názvu *Pasba*, no oporu má najmä v názve susednej obce *Trávnica*, ktorý vznikol premenovaním maďar. názvu *Füss* (s dokl. *Fius* 1075, *Fus* 1209, *Inferior Fyus* 1313, dnes *Füss*) od maďar. apel. *fű* tráva s adj. príp. *-s* (dnes *fűves* trávnatý); premenovanie bolo reálne najmä vzhľadom na to, že obyvatelia obce sa tradične venovali chovu dobytku a koní (VSO II. 173), čo predpokladá trávnaté plochy; z hist. názvu *Pasba* po úprave (azda s prihliadnutím na hist. dokl. *Pozba* z r. 1327, *Pozba* z r. 1773) vznikla dnešná podoba názvu *Pozba*.

pásť, verb. dozerať na dobytok, ovce, husi pri ich pasení sa, tak v sloven., v náreč. i *pastiť*, verb. *pásť* doložené v 15. a 16. stor., HSSJ III. 481 (čes. *pasti*, poľ. *paść* atď.); p. heslá *pasba*, *pastier*, *pastúch*.

pastier, m. kto pasie dobytok, kone a pod., v sloven. *pastier*, v náreč. i *pastír*, apel. doložené v 16. stor., HSSJ III. 481 (v stčest. *pastár*, *pastír*, čes. *pastýř*, poľ. *pasterz*, srb., chorv. *pastir* atď.); p. heslá *pásť*, *pastúch*.

pastúch, m., hist. apel. kto pasie domáce zvieratá, od koreňa *past-* (v slove *pastier*) expr. príp. *-úch, -uch* (ako v slovách *padúch, pecúch*), v sloven. *pastúch*, v náreč. *pastuch* i *pastucha*, apel. doložený v podobe *pastúch* i *pastucha* v 17. a v 18. stor., HSSJ 483 (stčes. *pastucha*, poľ. *pastuch, pastucha*, srb., chorv. *pastuh* atď.); p. heslá *pasba, pást', pastuchov*. – *Paztuh* 1135, *Pasztoh* 1273, *Paztuh* 1293, *Pastoch* 1412, *Pazthow* 1419, *Zakalospazthoh* 1458, *Ipolne Pastowce* 1773, *Pastuchow* 1808, *Pastuchov* 1920, *Pastovce* 1927, dnes *Pastovce*, obv. Levice; podľa dokl. pôvodný názov obce mal podobu *Pastuch*, prípad. *Pastuchov* s odsunutím konc. *-ov*; motiváciou vzniku názvu bola zrejme osada s príbytkami *pastierov* v službách panstva; v maďar. zo sloven. názvu *Pastuch* vznikol názov *Pasztoh*, z neho skrátením *Pásztó*, z ktorého topon. príp. *-ovce* vznikla dnešná podoba sloven. názvu *Pastovce*.

Na seba upozorňuje v maďar. zázname z r. 1458 prívl. *Zakalos* v prepise *Szakálos*, t. j. adj. *sokolí* v pomaďarčenej forme; prívl. naznačuje, že v stredoveku v obci mali príbytky sokoliari, ktorí v službách panstva chovali a cvičili sokoly na panské lovy; v tejto súvislosti bude vhodné pripomenúť, že obec v stredoveku mala právo rybolovu (VSO II. 373), z toho je zrejmé, že v stredoveku mali v obci príbytky aj rybári, čiže obec bola služobnou obcou; prívl. *Ipoly* (porov. maďar. názov obce *Ipolypásztó*) je orientačný prívl. podľa rieky *Ipel'*, pri ktorom obec vznikla.

pastuchov, -a, -o, men. adj. usadlosť obývaná *pastiermi* dobytká; od *pastúch-* príp. men. adj. *-ov*; p. heslá *pastúch, pastier*. – *Paztuh* 1275, *Pastuchow* 1773, *Pastuchow* 1808, *Pastuchov*, 1920, dnes *Pastuchov*, obv. Hlohovec; názov motivovaný osadou obývanou *pastiermi* dobytká v stredoveku v službách panstva; skutočnosť, že pasenie dobytká bolo v obci tradíciou, potvrdzuje fakt, že obyvatelia obce okrem poľnohospodárstva sa i v novšom období venovali chovu dobytká (VSO II. 373); najstarší dokl. vznikol buď odsunutím konc. *-ov* (porov. maďar. názov obce *Pásztó*), alebo vznikol úradne bez prípony ako názov s údajom, že v založenej osade má príbytok *pastier* slúžiaci panstvu; hist. názov v podobe *Pastuchov* sa ustálil už v stredoveku.

SKRATKY

Literatúra

HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán, Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kál. – KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry a nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Statní pedagogické nakladatelství 1978.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.

SSN I., II. – Slovník slovenských nárečí. I., II. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006.

St. SJ II. – STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. II. 2. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Iné skratky

adv. – adverbium, a i. – a iné; a pod. – a podobne; adj. – adjektívum; apel. – apelatívum; atď. – a tak ďalej; bulh. – bulharský, bulharský jazyk, bulharčina; cit. – citovaný; čes. – český, český jazyk; češt. – čeština; dokl. – doklad; etym. – etymologický, etymologicky; expr. – expresívny; famil. – familiárny, f., fem. – femininum; gen. – genitív; geogr. – geografický; hes. – heslo, heslá; hist. – historický; hromad. – hromadný; chorv. – chorvátsky, chorvátsky jazyk, chorvátčina; juž. – južný; kolekt. – kolektívny; konc. – koncový, koncovka; kons. – konsonant; kráľ. – kráľovský; lat. – latinský, latinský jazyk, latinčina; lit. – literárny, ľud. – ľudový; m – meter; m. – maskulínum; maďar. – maďarský, maďarský jazyk, maďarčina; mask. – maskulínum; men. – menný; morav. – moravský; n. – neutrum; n. v. – nadmorská výška; napr. – napríklad; náreč. – nárečie, nárečový; nem. – nemecký, nemecký jazyk, nemčina; obv. – obvod; obyč. – obyčajne, obyčajný; obyv. – obyvateľský, obyvatelia; odb. – odborný; p. – pozri; paral. – paralelný; pl. – plurál; poľ. – poľský, poľský jazyk, poľština; porov. – porovnaj; predp. – predpona; prekl. – preklad; pren. – prenesene, príp. – prípona; prípad. – prípadne; privl. – privlastňovací; privl. – privlastok; prsl. – praslovanský, praslovanský jazyk, praslovančina; r. – rok, v roku; rus. – ruský, ruský jazyk; sg. – singulár, slovan. – slovanský; sloven. – slovenský, slovenský jazyk, slovenčina; slovin. – slovinský, slovinský jazyk, slovinčina; srb. – srbský, srbský jazyk, srbčina; stčes. – staročeský jazyk; stčest. – stará čeština; stor. – storočie; stpoľ. – staropoľský; strušt. – stará ruština; t. j. – to jest; topon. – toponymický; topon. apel. – apelatívum vyskytujúce sa len v názve osobitnou formou; topon. adj. – adjektívum vyskytujúce sa len v názve; uhor. – uhorský; ukr. – ukrajinský, ukrajinský jazyk, ukrajinčina; úrad. – úradný; verb. – verbum; vyd. – vydanie, výchsl. – východoslovenský; zač. – začiatočný, začiatok; zápslov. – západoslovenský; zdrob. – zdrobnený, zdrobnenina

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Pomenovania slobodnej matky a jej dieťaťa v slovenských nárečiach (1)

MARTINA KOPECKÁ

Príležitostí na zoznámenie a zblíženie sa dedinskej mládeže bolo v minulosti viacero. Mládenec s dievčinou sa mohli spoznať a zblížiť pri páračkách, priadkach a iných spoločenských zábavách, pri ktorých v mnohých prípadoch nezostalo iba pri zábave, zhováraní sa či dvorení. Mládež na vidieku pohlavne žila často už pred svadbou. Tehotenstvo a materstvo tak ako dnes, ani v minulosti neboli výsledkom len manželských zväzkov. S nemanželským dieťaťom sa muselo zmieriť predovšetkým dievča, ktoré sa oň muselo starať a vychovávať ho, a jej rodina, pretože takmer vždy slobodná matka ostávala s dieťaťom v rodičovskom dome.

Stav tehotenstva, príp. stav slobodnej matky, v ktorom sa dievča ocitlo, nebol chcený, želaný, práve naopak, bola to nechcená, neželaná, odmietaná situácia mnohokrát nielen dievčaťom, ale aj jej rodinou. Záporný postoj k nezosobášenej tehotnej žene, k slobodnej matke i k jej dieťaťu malo aj dedinské spoločenstvo, v ktorom takáto žena a jej dieťa žili, a charakterizuje ho aj lexika, ktorá je voči nim často expresívna, pejoratívna, ba až hrubá.

Ešte pred tým, než prejdeme k pomenovaniam slobodnej matky a jej dieťaťa v slovenských nárečiach, pristavíme sa pri slovesách majúcich význam „otehotnieť mimo manželstva“, „mať nemanželské dieťa, dieťa za slobodna“ a „priviesť dievča do druhého stavu“, ktoré majú v slovenských nárečiach bohatú slovesnú synonymiu. Zo všetkých synonym je na slovenskom území najrozšírenejšie predponové zvrtné sloveso *prespať sa*, ktoré je doložené už z predpisovného obdobia (Historický slovník slovenského jazyka; ďalej HSSJ; 4. zv., 1995, s. 400) a pozná ho aj spisovný jazyk (Krátky slovník slovenského jazyka; ďalej KSSJ; 2003, s. 570) vo význame „oťarchavieť (o slo-

---

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0105/14 *Slovník slovenských nárečí*.

bodnom dievčati)“ a jeho nezvratnú podobu *prespať* aj vo význame „priviesť slobodné dievča do druhého stavu“. Napr. *Veď vravé, že sa s tým zasranom prespala* (Dolná Lehota, okr. Dolný Kubín); *Petnádzošnia diauše a už se prespalo* (Slavošovce, okr. Rožňava); *Poton sa bola prespala s kňazom* (Selce, okr. Rimavská Sobota); *Zuska Krajčéch prespala sa s Trtúškéch Marcinom* (Bošáca, okr. Trenčín); *Prespaua sa* (Stupava, okr. Bratislava); *Prespala še z jednim vojakem* (Dlhá Lúka, okr. Bardejov); *Ňeznaž, na čiju dzifku to hvara, že še prespala?* (Torysa, okr. Sabinov); *Ve dže hu vrej ten zasran Jandekou prespau po muzike* (Dolná Lehota, okr. Dolný Kubín); *Aj prespau von ji* (Ozdín, okr. Lučenec), *Ón prespal jednu Šarfijanku a mne to bolo lúto* (Báhoň, okr. Modra).

Záporová podoba slovesa *prespať sa* je doložená z Kamenian z Revúckeho okresu v neskorej rade, resp. výčitke dievčaťu, ktoré sa prespalo: *Mohla si se neprespač!*

O tom, že *prespať sa* mohla sa aj staršia žena, ba dokonca vdova, svedčí doklad zo Šípkového (okr. Piešťany): *Šag už pár rokóv je gdova. Dzeci má veľké a eše sa vám prespala. Nemalo sa jěj to stat.*

O začudovaní sa nad tým, že dievča slušných rodičov sa *prespalo*, hovorí doklad *Prespala sa už po druhé. A veď rodiči má poriadních* (Čičmany, okr. Žilina).

Predtuchu, výstrahu, príp. predsudok o tom, že dievča bude mať nemanželské dieťa, obsahuje doklad ... *ta še dziefka do roka prešpi* (Sedlice, okr. Prešov).

Podobnosť s príslovím, v ktorom sa chodí s džbánom po vodu, kým sa nerozbije, môžeme čítať vo výpovedi: *Chojí ot frajerki k frajerce, zaki kerúsi ňeprespí* (Čičmany, okr. Žilina).

V západoslovenských nárečiach (napr. Brodské, okr. Skalica, Častá, okr. Modra, Kovarce, okr. Topoľčany, Nitrianska Blatnica, okr. Nitra, Rišňovce, okr. Hlohovec, Moravské Lieskové, okr. Nové Mesto nad Váhom, Lazy pod Makytou, okr. Púchov, Terchová, okr. Žilina, Rudina, okr. Kysucké Nové Mesto) a na západe stredného Slovenska a ojedinele aj v jeho južnej časti (západne od Martina, Prenčov, okr. Banská Štiavnica, Zlaté Moravce, Zombor, okr. Modrý Kameň) je vo význame „mať nemanželské dieťa“ rozšírené pejoratívne predponové dokonavé sloveso *skurviť sa* (a jeho náležité nárečové hláskové obmeny), ktoré v tomto význame pozná aj *Slovník slovenského jazyka* (ďalej SŠJ; 4. zv., 1964, s. 105).

V Sotinej (okr. Senica) je známe expresívne sloveso *spaňcharcit*.

Z Križovian nad Dudváhom (okr. Trnava) je vo význame „otehotniť za slobodna a mať nemanželské dieťa“ doložené predponové zvrtné sloveso *vispat sa*.

V okolí Rimavskej Soboty a Revúcej je známe sloveso *prevrhnuť sa* (Tisovský Hámor, okr. Rimavská Sobota): *Susedova d'jouka sa prevrhla* (Tisovec, okr. Rimavská Sobota); *Ďjouka sa mu prevrhla zo žandárom* (Mokrá Lúka, okr. Revúca).

Na západnom Slovensku, v Kubrej v Trenčianskom okrese, je vo význame „zostať v druhom stave ešte pred sobášom a slobodná“ doložené sloveso *urobiť*: *Ďjúka urobila*.

S podstatným menom *mrváň* „nemanželské dieťa“, o ktorom sa ešte zmienime, súvisí predponové zvrtné dokonavé sloveso *zmrviť sa* „mať dieťa za slobodna“, ktoré je doložené zo Štefanova (okr. Senica).

Z predpisovného obdobia je v HSSJ 7 (2008, s. 334) doložené dokonavé sloveso *zmrhať* vo význame „(zbytočne) utrať, premárniť, premrhať niečo“ a v lexikalizovanom spojení *zmrhať sám seba* „zničiť sa“. V prenesenom význame sa toto sloveso v slovenských nárečiach môže vzťahovať na dievča, ktoré si mimomanželským pohlavným stykom a stavom slobodnej matky zničilo povesť poctivého, slušného dievčaťa. Svedčí o tom hlásková podoba *zmrhať sa*, ktorá je doložená zo západoslovenských obcí Lakšárska Nová Ves, Kostolište a Kuchyňa (okr. Malacky). Vo význame „stratiť nevinnosť“ je sloveso *zmrhať* doložené v SSJ 5 (1965, s. 653) vo výpovedi *Partu panenskú zmrhala*.

V oblasti medzi Svätým Jurom (okr. Bratislava) a Šenkvicami (okr. Modra) je známe predponové zvrtné sloveso *spamprdlit sa*.

Vo výstrahe, upozornení, resp. predsudku voči dievčaťu, ktoré sa podľa hovoriaceho môže stať slobodnou matkou, je doložené sloveso *nahladať*: *Ešte ti desi nahladá d'hecko a budež mať* (Čičmany, okr. Žilina).

Vo vzťahu k fyzickej stránke dievčaťa, ktorú mládenec pripravil o česť, zneuctil mimomanželským pohlavným stykom, je z považskobystrickej lokality Prosné doložené expresívne predponové sloveso *pošpiniť*: *Darmo čo hu pošpiňel, čiľ si bere inú*.

Na východnom Slovensku je známe sloveso *skopíliť sa*: *skopíľic še* (Nižný Hrabovec, okr. Vranov nad Topľou); *skopíľila še* (Sobrance); *Velo dzifki jest take, co še skopíľa* (Janov, okr. Prešov).

Sloveso *preskočiť* vo vzťahu k mužovi je doložené z Krčavy zo Sobranského okresu: *Tot, co Kaukovu dziuku preskočiu.*

Na západnom Slovensku vo význame „mať nemanželské dieťa, dieťa za slobodná“ sú známe aj viaceré konštrukcie, napr. *mjet za slobodna/suobodna* (Vrádište, Radošovce, okr. Skalica), *miet vihoňené dzecko* (Záhorská Bystrica, okr. Bratislava), v Komjaticiach (okr. Nové Zámky) poznajú konštrukciu *mať vikurvené decko*, ktorá je v podobe *mať vikurvenuo d'ecker* známa aj v Sklabíni v Martinskom okrese. Z Papradna (okr. Považská Bystrica) sú v nárečovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV doložené výpovede *Vona ho má vikurveného* a *Skurvila sa.*

Mnohokrát sa stalo, že dievča sa prespalo s náhodnou známosťou v službe, na sezónnych prácach mimo domova, kde rodina ani dedinské spoločenstvo jej vzťahy s chlapcami, mužmi nemohli kontrolovať, napr. *Skurvila sa z jakímsi Rumanom, kedz bola na vížinku na Dolňiakoch* (Brvnište, okr. Považská Bystrica); *Sluška sa im prespala z ich sinom, hnet hu višupuvali z domu a do vena jěj dali hon hlušini* (Červeník, okr. Hlohovec); *Keť sa v jeseň vracali z Dolňiak, každá druhá bola hrubá* (Prochot, okr. Nová Baňa); *Mala len šesnás, keď hu zviedou gazda, slúžila u ňeho prví rok* (Návojevce, okr. Topoľčany).

Z frazeologických jednotiek vyjadrujúcich význam „mať nemanželské dieťa“ môžeme spomenúť tieto: *Mala partu, vzal ju čert. – Mala vľasy, vzal ich žid.* Synonymom poctivosti bol zelený veniec, čo je zachované vo fráze *Stratila zelený veniec. – Stratila poctivosť.* Ďalej napr. *Spadla z kapustného hlúba a bolo po vienku; Rybku zjedla. – Vtáčka zjedla.*

Pre nezosobašenu tehotnú ženu alebo slobodnú matku jestvujú v slovenských nárečiach viaceré pomenovania odvodené od predtým spomenutých slovies. Napr. od slovesa *prespať sa* je pomenovanie *prespanka* (teritoriálne hláskové obmeny *prespaňka, prespánka, priespanka, prespal-ka, prespankiňa*), ktorým nazývali slobodnú matku už v predspisovnom období (HSSJ, 1995, s. 400), a toto pomenovanie je známe aj v súčasnosti (KSSJ, 2003, s. 570). V nárečovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV je pomenovanie *prespanka (prespánka, priespanka)* doložené napríklad z Hornej Lehoty (okr. Dolný Kubín), Prievidze, zo Šule (okr. Modrý Kameň), Soblahova (okr. Trenčín), Stupavy (okr. Bratislava), Smižian (okr. Spišská Nová Ves) a Bzenova (okr. Prešov). Jasne ho dokla-

dá aj výpoveď z Gregoroviec z Prešovského okresu: *Takej dzifki, chtora še prešpi, ta hutora, že je prespanka.*

Známe je aj pomenovanie s expresívnou príponou *-ica*: *prespaňica* (Bobrovec, okr. Liptovský Mikuláš, Bošáca, okr. Trnava, Solivar, okr. Prešov); *Vid'ela si ho, s tó prespaňicó išól* (Čierna Lehota, okr. Rožňava); *V našim valale mal jednu prespaňicu a v Sabinove chodzil ku druhej* (Ostrovany, okr. Sabinov); *Prespaňica to taka, kec še preskoči* (Žalobín, okr. Vranov nad Topľou).

Spodstatnené prídavné mená *prespatá*, *prespaná* sú známe v Lančári (okr. Piešťany), vo Veľkých Dvoranoch (okr. Topoľčany) a v Šuranoch (okr. Nové Zámky).

Na označenie slobodnej matky sa v niektorých lokalitách uplatňujú aj hrubé pomenovanie *kurva* a spodstatnené prídavné mená *skurvená* (Rakytovce, okr. Banská Bystrica, Jedľové Kostolany, okr. Zlaté Moravce, Hody, okr. Galanta, Rišňovce, okr. Hlohovec, Horné Lefantovce, okr. Nitra, Kovarce, okr. Topoľčany, Nitrianska Blatnica, okr. Nitra), *preskočená* (Rozbehy, okr. Senica) a *polná* (okolie Hlohovca, Šintava, okr. Šaľa).

Na západnom Slovensku (napr. v Plaveckom Mikuláši, okr. Malacky, Bíňovciach, okr. Trnava, Bučanoch, okr. Hlohovec, na Kysuciach severne od lokality Klubina, okr. Kysucké Nové Mesto) je známe aj dvojslovné pomenovanie *slobodna* (*suobodna*) *matka* (*manka*, *mama*).

V nárečovej kartotéke je zo Stupavy (okr. Bratislava) vo význame „slobodná matka, prespanka“ doložené slovo *zmrhauka*, z Kostolišťa, Kuchyne a Lakšárskej Novej Vsi (okr. Malacky) podoba *zmrhauka*, z Dúbravky (okr. Bratislava) je doložená *zmrhalka*. Všetky hláskové podoby sú utvorené od slovesa *zmrhať*, ktoré vo význame „stratiť nevinnosť pred vydajom“ pozná aj SSSJ 5 (1965, s. 653).

Okrem jednoslovných pomenovaní sú v nárečiach živé aj dvojslovné pomenovania, napr. *preskočená diévk*a (Blatné, okr. Modra), *preskočená dzífka* (Rozbehy, okr. Senica, Trnava). Z Habovky (okr. Trstená) je doložené pomenovanie *prieskočka*.

Keď chcú v Klokočove a Rakovej (okr. Čadca) pomenovať slobodnú matku, tak o nej povedia, že je *zovitka* alebo *zavitka*. Zo Skalitého (okr. Čadca) s goralským nárečím je doložená výpoveď *Při piorkak še ugvařilo o strasydlak, o vilak, o zoľetag a o zovitkak – přespankak.*

Z frazém, ktoré hovoria o dievčati, ktoré má predmanželský pohlavný styk, môžeme spomenúť tieto: *Iba ak oblokom chodia k nej vohľaci, ale dvermi nie!*; *Na oblak pita, na dzvere ňebere* (Šariš); *poctívá ako hrach poľa cesti* (Rimavská Píla, okr. Rimavská Sobota); *pocívá jako vrba pri potoce, jako hrach pri cest'e* (Bošáca, okr. Trenčín). Mužov sa týkajú napr. frazémy *pocíví jako f sedmén roce kohút* (Bošáca, okr. Trenčín) a *počl'ivi jag baran na Gala* (Spišský Štvrtok, okr. Levoča). A. P. Záturecký (1975, s. 49 – 50) s rovnakým významom uvádza frazémy *Pocivý ako v siedmom roku kohút. – Prevrhol sa na mladých koňoch.*

Podobnosť so spomínaným príslovím o džbáne, s ktorým sa chodí po vodu, kým sa nerozbije, môžeme čítať vo výpovedi *Telo še kekešila* (vychvaľovala sa) *s totu slavnu dzifku, aš še dokekešila, bo dzifka še prespala* (Geraldov, okr. Sabinov).

Pomenovanie sa nevyhlo ani mužovi, ktorý mal nemanželské dieťa/deti: *Kukaj, toten prespañec ma už dve prespanki* (Spišský Štvrtok, okr. Levoča).

ROZLIČNOSTI

---

*Štylistický kvalifikátor a význam slov **natrieskaný** a **nátresk***

V jazykovej praxi sa môžeme stretnúť s trpným prídavným menom *natrieskaný* pravidelne utvoreným od slovesa *natrieskať*, ktorému Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd., 2003; ďalej KSSJ) okrem iného pripisuje význam „naplniť, napchať, natlačiť“ a hodnotí ho ako expresívne slovo. Trpné prídavné meno *natrieskaný* má teda význam „naplnený, preplnený, napchatý, natlačený“ a takisto expresívny príznak. V KSSJ sa uvádza v rámci hesla *natrieskať* v spojení *natrieskaný autobus* s vysvetlením „preplnený“. Z internetových stránok, resp. zo Slovenského národného korpusu sme si poznačili napríklad tieto doklady: *Parket je natrieskaný... – Vlak chodí natrieskaný... – Do posledného miesta natrieskaný štadión... – Hviezdami natrieskaný AS Rim zápasy nezvládol... – ... kufor natrieskaný bankovkami. – Sála bola natrieskaná, až tam bol ťažký vzduch. – Dnes podľa mňa bude hľadisko opäť natrieskané. – ... natrieskaný na prasknutie. – ... natrieskaný do posledného miesta. – Tradične natrieskaný autobus sa štvorá na Trangošku... – ... prišiel prvý natrieskaný vlak. – Natrieskaný bratislavský klub... – v natrieskaných sálach... – V jazykovej praxi sa pomerne často používa aj podstatné meno *nátresk*. Napríklad na internetových stránkach sme naň našli niekoľko stovák dokladov a v Slovenskom národnom korpusu je ich 117. Uvedieme niekoľko dokladov: *Taký nátresk pred koncertom nemali azda ani vychýrené hudobné esá! – Rekordné horúčavy spôsobujú nátresk pri vode. – Najväčší nátresk je tu cez obed... – Na výstavisku bol strašný nátresk... – Aj tento rok očakávame v Terchovej počas Jánošíkových dní nátresk. – Pre obrovský nátresk a zmätok pri vchode väčšina divákov neplatila... – V autobusoch bol nátresk a horúco. – ... areál športovej haly zažil nátresk športových fanúšikov. – Na výstavisku je poriadny „nátresk“ značiek a modelov. – Možno preto tu majú vždy taký „nátresk“. – Okrem lepšieho počasia sa tak vyhneme aj typickému sobotňajšiemu nátresku. – Aj napriek nátresku personál pomer-**

ne stíhal. – Budova dobre že nepadá od nátresku ľudí. – Našťastie ráatali s nátreskom...

Podstatné meno *nátresk* nezachytávajú ani Pravidlá slovenského pravopisu (4. vyd., 2013), ani KSSJ, ani starší Slovník slovenského jazyka z r. 1959 až 1968 (2. zv., 1960, 6. zv. 1968), preto sú používatelia jazyka v rozpakoch, aký postoj majú zaujať k tomuto slovu, či ho majú pokladať za spisovný alebo za nespisovný jazykový prostriedok, čo niektorí autori písaných textov naznačujú aj tým, že slovo *nátresk* kladú do úvodzoviek.

Slovo *nátresk* takisto súvisí so slovesom *natrieskať*. Je utvorené rovnakým slovtvorným postupom, ako je od slovesa *nariekať* utvorené podstatné meno *nárek*, od slovesa *striekať* podstatné meno *strek*, od slovesa *nastriekať* podstatné meno *nástrek* atď. Ide teda o náležite utvorené slovo. Podstatné meno *nátresk* v citovaných dokladoch má význam „veľké nahromadenie ľudí“. Ako sme uviedli na začiatku, KSSJ sloveso *natrieskať* hodnotí ako expresívne slovo. Keďže podstatné meno *nátresk* je pravidelne utvorené od spisovného expresívneho slovesa *natrieskať*, aj podstatné meno *nátresk* treba pokladať za spisovné a takisto s príznakom expresívnosti. Synonymné k tomuto významu slova *nátresk* je podstatné meno *nával*, v istých kontextoch aj podstatné meno *tlačénica*.

Podstatné meno *nátresk* sa nepoužíva iba vo význame „veľké nahromadenie ľudí“, ktorý súvisí s významom slovesa *natrieskať* „naplniť, preplniť, napchať, natlačiť“. V KSSJ sa uvádza aj ďalší význam slovesa *natrieskať*, a to význam „zbiť, zmlátiť“, ktorý sa odráža vo význame podstatného mena *nátresk*, ako to vidieť z týchto dokladov: *Slováci dostali od Kanady nátresk 7 : 3. – Väčšiemu nátresku zabránil brankár Krivulčík. – V análoch sú ešte dva sedemgólové nátresky – zhodne 7 : 1.* V týchto dokladoch má slovo *nátresk* ako prostriedok zo športovej oblasti, resp. športovej publicistiky význam „prehra vysokým rozdielom“. Aj v tomto význame je primerané slovo *nátresk* hodnotiť ako spisovné expresívne slovo. Synonymné k tomuto významu slova *nátresk* je expresívne slovo *výprask*.

Na záver: Keďže podstatné meno *nátresk* je v jazykovej praxi pomerne frekventované, bude vhodné ho zachytiť aj vo výkladových slovníkoch slovnej zásoby súčasnej slovenčiny s kvalifikátorom expresívne slovo, a to

v dvoch významoch: 1. veľké nahromadenie ľudí, 2. ako výraz z oblasti športu s významom „prehra vysokým rozdielom“, resp. aj v Pravidlách slovenského pravopisu.

Matej Považaj

Prečo je podstatné meno nohavice pomnožné?

Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali otázku, prečo sa podstatné meno *nohavice* považuje za pomnožné, keď existuje aj singulárový tvar *nohavica*.

Tvar jednotného čísla sa môže vyvinúť aj pri niektorých pomnožných podstatných menách, ktoré pomenávajú veci vyskytujúce sa vo dvojici alebo nejako rozdelené na dve časti. Popri pomnožnom podstatnom mene *nohavice* sa utvoril aj singulárový tvar *nohavica*, ktorým sa pomenúva rúrovitá časť nohavíc, ktorú navliekame na nohu, napr. *Pes chytíl chlapa za nohavicu a ťahal ho preč. – Doma som si všimol, že mám prepálenú nohavicu. – Zachytila sa mi vysúkaná nohavica a ja som skoro spadla [z bicykla]. – Pred každou jazdou si na pravú nohavicu založí štipec.* Podstatné meno *nohavica* sa používa aj ako krajčírsky termín, napríklad *napokon nohavicu zošijeme a vyvrátíme, dva bočné šviki spájajú ľavú a pravú nohavicu, výšivka na nohavici, bočné vrecko na pravej nohavici.*

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) je slovo *nohavica* spracované v rámci hesla *nohavice*. V záhlaví hesla je pri heslovom slove *nohavice* údaj, že ide o pomnožné podstatné meno ženského rodu, a ďalej sa uvádzajú dva významy: 1. „časť vrchného al. spodného oblečenia, kt. zakrýva nohy a spodnú časť tela po pás“; 2. iba v jednotnom čísle *nohavica* „časť nohavíc, kt. zakrýva nohu“: *pravá, ľavá n.*

Podstatné meno *nohavica* však nemožno chápať ako singulár pomnožného podstatného mena *nohavice* s významom „druh oblečenia, ktoré zakrýva nohy a spodnú časť tela po pás“. Pomenovanie oblečenia *nohavice* sa vý-

znamovo aj gramaticky odlišuje od množného čísla podstatného mena *nohavica* s významom „rúrovitá časť nohavíc“, čo možno doložiť spojeniami ako *dvoje nerovnako dlhých nohavíc* (t. j. jedny nohavice sú dlhšie a druhé kratšie) a *dve nerovnako dlhé nohavice* (t. j. jedna rúra nohavíc – nohavica – je dlhšia a druhá kratšia). Podobne sa odlišujú napríklad spojenia *mama mi ušila dvoje nohavíc* a *mama zošila dve nohavice* či *kúpila som dcéram po jedných nohaviciach* a *dala som dcéram po jednej nohavici, aby ju zostehovali*.

Podstatné meno *nohavica* má úplnú paradigmu, t. j. spolu 12 tvarov (6 v jednotnom a 6 v množnom čísle). Pri pomnožnom podstatnom mene *nohavice* sa pomenúva jeden predmet plurálovým tvarom. Tvary množného čísla podstatného mena *nohavica* – *nohavice* a pomnožného podstatného mena *nohavice* sa gramaticky odlišujú aj pri vyjadrovaní kvantity v súvislosti so základnými a skupinovými číslovkami. Tvary množného čísla podstatného mena *nohavica* – *nohavice* a pádové podoby pomnožného podstatného mena *nohavice* sú gramatické homonymá a slová *nohavica* a *nohavice* by bolo podľa nášho názoru vhodné spracovať do príslušného zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka ako samostatné heslá.

Katarína Kálmánová

SPRÁVY A POSUDKY

Významné životné jubileum PhDr. Milana Majtána, DrSc.

Tohtoročný tretí máj sa spájal so vzácnym životným jubileom jedného z významných slovenských jazykovedcov. Od narodenia PhDr. Milana Majtána, DrSc., v roku 1934 vo Vrútkach uplynulo už osemdesiat rokov. Pripomeňme si hlavné udalosti jeho života. Po skončení štúdia slovenského jazyka na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave (1953 – 1957) nastúpil ako stredoškolský profesor na gymnázium v Bratislave. Túžba po poznaní a vedeckom výskume slovenčiny ho však zaviala na pôdu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (vtedy ešte Ústavu slovenského jazyka SAV), kde začal pracovať od roku 1961 ako štipendista, neskôr ako interný ašpirant v dialektologickom oddelení na rozsiahlom projekte *Atlasu slovenského jazyka* (1. zväzok). Po obhájení dizertačnej práce s tematikou hontiansko-novohradského nárečia (1965) nastúpil do oddelenia dejín slovenského jazyka. Svoj vedecký záujem rozšíril o výskum vývinu slovenčiny a začal sa orientovať aj na rozvíjajúcu sa slovenskú onomastiku. Týmto dvom vedeckým disciplínam slovenčiny ostal verný nielen ako vedúci historického oddelenia (dnes oddelenia dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie), ktorým sa stal v roku 1984. Po obhajobe rukopisnej práce *Onymické systémy* (1994) mu bola udelená hodnosť doktora filologických vied. V rokoch 1995 – 1999 vykonával funkciu zástupcu riaditeľa JÚLŠ SAV. Niekoľko rokov ako externý pedagóg viedol odborné semináre z oblasti dejín slovenského jazyka a zo základov slavistiky na Pedagogickej fakulte v Nitre, na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove a na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Svoje vedomosti odovzdával ako školiteľ ašpirantov, neskôr doktorandov.

Jedným z hlavných vedeckých smerovaní Milana Majtána bol výskum dejín slovenčiny. Zúčastňoval sa už na prípravných prácach a formovaní koncepcie *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý postupne vychádzal v rokoch 1991 – 2008 a v ktorom sa prvý raz domácej a zahraničnej odbornej

a laickej verejnosti podal pomerne podrobný obraz o rozsahu a členení slovnej zásoby jazyka Slovákov v predpisovnom období. Od vydania prvého zväzku bol M. Majtán jeho spoluautorom, vedúcim autorského kolektívu a vedeckým redaktorom. O tom, že tento slovník je predovšetkým jeho zásluhou jedným z najvýznamnejších diel slovenskej jazykovedy, svedčia aj ocenenia autorského kolektívu *prémiou Literárneho fondu za dielo Historický slovník slovenského jazyka 4* (1996), *Cenou Slovenskej akadémie vied za vedeckovýskumnú prácu na 7. zväzku Historického slovníka slovenského jazyka* (2009) a *Cenou poroty za slovník vydaný ve Slovenské republice* (2010), ktorú mu v rámci súťaže *Slovník roku* udelila Jednota tlumočníků a překladatelů (Praha).

Výsledky analýzy predpisovnej lexiky M. Majtán publikoval v niekoľkých štúdiách a článkoch, redakčne a edične sa podieľal napríklad na konferenčnom zborníku *O pôvode a o najstaršom vývine slovenčiny* (1977) a na publikácii *Z histórie lexiky staršej slovenčiny* (2008), ktorá obsahuje väčšinou staršie materiálové štúdie kolektívu autorov slovníka. Participoval na transliterovaní historických písomností do všetkých troch zväzkov edície *Pramene k dejinám slovenčiny* (1, 1992; 2, 2002; 3, 2008), ktoré obsahujú korpus žánrovo rôznorodých textov z pramennej základne Historického slovníka slovenského jazyka. Bol spolueditorom prvých dvoch zväzkov. Druhý zväzok jeho zásluhou obsahuje slovenský preklad celého diela J. A. Komenského *Janua linguae latinae reserata* od Františka Bul'ovského z roku 1666. S manželkou M. Majtánovou pripravil na vydanie *Krupinské prísne právo* (1979).

Celoživotnou srdcovou záležitosťou M. Majtána je onomastika. Jeho prístup k onymii, podobne ako celý slovenský onomastický výskum, vychádza z teórie vlastného mena profesora V. Blanára, ktorá je založená na obsahovom a funkčnom chápaní vlastného mena a na binárnej povahe, spätosti lingvistického a onymického statusu vlastného mena. Centrom záujmu M. Majtána sa zo začiatku stala predovšetkým toponomastika. V praktickej príručke *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov* (1972) zachytil a spracoval mimoriadne pestrý vývin názvov obcí na Slovensku počas predchádzajúcich dvoch storočí, ktorý bol spôsobený situáciou v mnohonárodnostnom Uhorsku, ďalšími osudmi Slovenska a inými okolnosťami. Publikácia mala mimoriadny úspech doma i v zahraničí (náklad 2000 exemplárov sa rozpredal za necelý týždeň). Keďže vývin v oblasti sídelných názvov pokračoval, v r. 1998 vyšla aktualizovaná verzia *Názvy obcí Slovenskej*

republiky (*Vývin v rokoch 1773 – 1997*). M. Majtán je aj spoluautorom publikácie *Zeměpisná jména Československa* (1982), ktorá vysvetľuje zákonitosti vzniku skoro 1200 názvov administratívnych, hospodárskych a kultúrnych centier a názvov obcí, hôr a vodných tokov.

Pod vedením M. Majtána sa uskutočnil výskum toponymie, predovšetkým terénnych názvov z celého územia Slovenska. Zozbieralo sa približne 250 000 názvov, ktoré sa predbežne spracovali do dvoch tradičných lístkových kartoték (podľa abecedy a podľa okresov a obcí), do heslára a pracovných máp pre *Atlas slovenských terénnych názvov*. M. Majtán v niekoľkých štúdiách analyzoval jednotlivé slová, slovné základy, odvodené slová, slovné čeľade, významové skupiny a štruktúrne typy, ktoré napokon zhrnul v monografii *Z lexiky slovenskej toponymie* (1996).

Výsledky výskumu a spracovania slovenskej hydronymie podľa jednotlivých povodi veľkých tokov v rámci projektu *Hydronymia Slovaciae*, ktorý vychádza z metodických princípov medzinárodného projektu výskumu tečúcich a stojatých vôd *Hydronymia Europaea*, M. Majtán v spoluautorstve s K. Rymutom publikoval v hydronomastikone *Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec (Nazwy wodne dorzecza Dunajca)* (1998). Spoločne s P. Žigom vydal *Hydronymiu povodia Ipl'a* (1999). V roku 2006 vyšlo nové vydanie práce M. Majtána a K. Rymuta *Hydronimia dorzecza Orawy z roku 1985*, ktoré autori prepracovali podľa zásad tohto projektu.

Nemožno nespomenúť zásluhu jubilanta ako člena Názvoslovnej komisie Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, člena Názvoslovnej komisie Slovenského úradu geodézie, kartografie a Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky a v rokoch 1992 – 2001 aj jej predsedu a predsedu subkomisie pre geografické názvy z územia Slovenska na štandardizácii slovenského geografického názvoslovia. Spolupracoval pri vydávaní publikácií, ktoré obsahujú geografické názvoslovie základných máp v mierkach 1 : 50 000 a 1 : 10 000 a návody na používanie štandardizovaných geografických názvov: *Toponymický návod na používanie geografických názvov z územia ČSSR* (1987) a *Toponymický návod pre používateľov kartografických a iných diel* (1993). Podieľal sa na príprave publikácií *Zoznam jaskýň a priepastí na Slovensku* (1979) a *Názvy vrchov a dolín Slovenskej socialistickej republiky* (1987).

V oblasti antroponomastiky sa M. Majtán zamerával na výskum vývinu pomenovacej sústavy na slovenskom území a na popularizáciu výsledkov

svojich výskumov. V spoluautorstve s M. Považajom publikoval príručku o rodných (krstných) menách, ktorá vyšla v niekoľkých vydaniach pod názvami *Meno pre naše dieťa* (1983, 1985, 1993) a *Vyberte si meno pre svoje dieťa* (1998). Táto populárna publikácia neslúži iba rodičom na inšpiráciu pri výbere mena pre svojho potomka, ale oboznamuje odbornú i širšiu verejnosť s pôvodom rodných (krstných) mien a s vývinom pomenovacej sústavy na území Slovenska. Dodnes je smerodajnou pomôckou matrikárom pri zápise rodných mien. Chýbajúce miesto v slovenskej antroponomastickej literatúre zaplnila najnovšia popularizačná monografia M. Majtána *Naše priezviská* (2014) o vzniku a vývine priezvisk od prímien a prídomkov až po dnešné dedičné priezviská. Autor v nej charakterizuje motivačnú, obsahovú, gramatickú a slovotvornú stránku priezvisk, pozornosť venuje aj prechýľovaniu, rozšíreniu a frekvencii niektorých priezvisk na Slovensku a vzťahu priezvisk a genealogického výskumu. V rámci tejto monografie a publikácie *Turzovské priezviská* (zost. I. Gajdičiar, 2011) vyhotovil slovníkovú časť o pôvode a motivácii vzniku priezvisk z Turzovky.

V spolupráci s V. Blanárom vypracoval kapitoly o slovenskej onomastike v slavistickej encyklopédii *Słowiańska onomastyka I, II* (2002, 2003) a na študijné účely pripravil s M. Blichom vysokoškolské príručky *Metodika výskumu vlastných mien* (1975) a *Úvod do onomastiky* (1985). Bez povšimnutia M. Majtána neostala hádam ani jedna oblasť onomastiky. Nevyhýbal sa teoretickým, terminologickým a metodologickým problémom, zaoberal sa zoonymiou, urbanonymiou, chrématonymiou, literárnou onymiou i etnonymami. Propriálnu a apelatívnu lexiku skúmal aj z hľadiska medzijazykových kontaktov. O úspechoch slovenskej onomastiky informoval vo viacerých bibliografických súpisoch.

Spoločne s jubilantom v tomto roku oslavuje svoje výročie Slovenská onomastická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (ďalej SOK), ktorá je organizačným a koordinujúcim strediskom onomastického výskumu na Slovensku. Od založenia SOK pred päťdesiatimi rokmi (1964) M. Majtán pracoval v nej ako tajomník, v rokoch 1984 – 2001 bol predsedom a dodnes je jej členom. Aktívne sa zúčastňoval na organizovaní onomastických seminárov, prednášok a až osemnástich slovenských onomastických konferencií. Editorsky sa podieľal na 12 zborníkoch z týchto konferencií. Pri príležitosti vzácného jubilea M. Majtána sa 28. – 30. apríla

tohto roku sa konala v Bratislave už 19. slovenská onomastická konferencia s medzinárodnou účasťou.

M. Majtán pracoval v zahraničných onomastických komisiách, bol členom predsedníctva Onomastickej komisie ČSAV a ako člen Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitáte slavistov sa aktívne zúčastnil na príprave *Slovanského onomastického atlasu* a je spoluautorom práce o štruktúrnych typoch slovanských miestnych názvov *Slawischer onomastischer Atlas. Die Strukturtypen der slawischen Ortsnamen* (1988). Svoje organizačné schopnosti prejavil aj v iných funkciách. V rokoch 1971 – 1972 bol tajomníkom Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV, v rokoch 1972 – 1976 vedeckým tajomníkom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. Bol členom Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry Slovenskej republiky v otázkach štátneho jazyka a Komisie pre obhajoby doktorských dizertačných prác vo vednom odbore slovenský jazyk. Desať rokov (1983 – 1992) bol členom redakčnej rady českého časopisu *Onomastický zpravodaj ČSAV* (dnes *Acta onomastica*). Od roku 1986 je členom redakčnej rady časopisu *Slovenská reč*.

Za vedeckú prácu boli M. Majtánovi udelené viaceré ocenenia. V roku 1984 mu bola udelená *Strieborná čestná plaketa Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách*, *Čestná medaila Mateja Bela za zásluhy v historických vedách* a v r. 2004 titul *najlepší pracovník rezortu Slovenského úradu geodézie a kartografie*. V roku 1998 sa stal držiteľom *Ceny SAV za vedecko-popularizačnú činnosť* a v roku 1999 zlatej *Čestnej plakety Ľ. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách*. Titul *významná osobnosť SAV* dostal v roku 2004 a v roku 2005 *Cenu mesta Vrútky* za celoživotné dielo. Jedno z najvyšších štátnych vyznamenaní *Pribinov kríž II. triedy* za významné zásluhy o kultúrny rozvoj Slovenskej republiky získal v roku 2008.

M. Majtán jednoznačne patrí medzi popredných slovenských vedcov. Jeho vedecké, odborné a popularizačné práce dosiahli úspechy na domacom a medzinárodnom poli a oslovili i širšiu verejnosť. Ako vidno z vedeckých výstupov, ani po takmer päťdesiatich rokoch práce v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra, po odchode do dôchodku v roku 2008, jeho neúnavná vedecká činnosť neutíchla. Napriek formálnemu odchodu do dôchodku patrí k emeritným pracovníkom a kolegovia a kolegyne sa stále tešia na jeho návštevy a neoceniteľné rady. Nielen vďaka odborným kvalitám, ale aj dobrosrdečnosti, úprimnosti, tr-

pezlivosti, ústretovosti a ochote pomôcť vyrástla pod jeho otcovskými krídlami nová generácia slovenských onomastikov. Do ďalších rokov mu prajeme pevné zdravie, veľa šťastia a energie v pracovnom i osobnom živote.

Iveta Valentová

Významné výročie Ladislava Bartka

Život je dosť dlhý, keď vieš, ako ho prežiť. (Seneca)

Čas je ťažko uchopiteľný fenomén. Je to akýsi fyzikálny rozmer. Žijeme priamo „v ňom“, hýbeme sa, hľadáme, skúmame, učíme sa a učíme, tvoríme, občas aj trochu unikáme, no nikdy neunikneme. Je to akási devíza. Snažíme sa utrácať ho čo najlepšie, predávať, kupovať a najčastejšie s nádejou niekomu alebo niečomu venovať. A je to aj akýsi súbor okamihov, súbor našich ja – minulých, terajších i budúcich – a svetov okolo nás, v akých sme sa ocitli, aké spoluvytvárame a čo z nich vytvoríme.

Preto je ľahšie nevnímať si čas. Veď je priam v ľudskej prirodzenosti nezaoberať sa vecami, ktoré boli, sú aj budú. Malé deti, ktoré ešte len spoznávajú svet, pozastavujú sa nad tým, že slnko opäť vyšlo, že lopta opäť spadla na zem, že nebo je opäť modré a tráva zelená. My na to jednoducho väčšinou nemáme čas. No aj my sa niekedy pozastavíme nad skutočnosťou, ktorá by podľa istej definície mala byť samozrejma, ale zrazu taká nie je – a sme ňou fascinovaní ako tie malé deti.

A tak je to aj pri zistení, že doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., sa tohto roku dožíva svojich osemdesiatich rokov.

Hádám mi pán docent prepáči tento trochu filozofický úvod, no snažil som sa ním vystihnúť pocity mnohých, ktorí ho poznajú, jeho kolegov, spolupracovníkov a priateľov, medzi ktorými sa nájde aj veľa jeho odchovcov.

Náš jubilant sa narodil 1. 7. 1934 v Trstenom pri Hornáde. Vyštudoval odbor slovenský jazyk (1954 – 1958) na vtedajšej Filologickej fakulte v Prešove Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. V r. 1958 – 1970 pôsobil ako stredoškolský profesor na Gymnázium v Brezne a v r. 1970 – 1971 ako odborný pracovník na

vysunutom pracovisku Literárnovedného ústavu SAV v Prešove. Po návrate na svoju prešovskú alma mater – vtedy už pretransformovanú na Filozofickú fakultu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach – v r. 1971 získal akademický titul doktor filozofie (1974) obhájením práce *Slovník a stručná charakteristika nářečia obce Trstené pri Hornáde v južnom Above* a vedeckú hodnosť kandidát vied (1982) obhájením práce *Abovské nářečia, ich charakter a místo medzi ostatnými východoslovenskými nářečiami*, ako aj vedecko-pedagogickú hodnosť docent (1984). Až do roku 2000 bol takpovediac kmeňovým pracovníkom Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Externe však spolupracoval aj s inými akademickými pracoviskami, napríklad s Filozofickou fakultou Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach či Filologickou fakultou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Život meriame skutkami, nie časom. (Seneca)

Ladislav Bartko, národovec, slovakista a dialektológ so širokou publikačnou činnosťou, do nášho povedomia sa zapísal predovšetkým ako vynikajúci tvorivý, inšpiratívny a ústretový (a v mnohých prípadoch – ten môj nevynímajúc – aj veľmi trpezlivý) pedagóg, ktorý niekoľko desaťročí svojho života doslova rozdal svojim študentom. Svojou neúnavnou prácou sa podieľal na vysokom štandarde odbornej prípravy poslucháčov slovenského jazyka prešovskej filozofickej fakulty v oblasti vývinu slovenského jazyka a dialektológie. V tomto kontexte však nesmieme zabudnúť ani na jeho dlhoročné pôsobenie pri výchove rečníckych a recitátorských talentov vrátane prednášok a seminárov o danej problematike, na členstvo v okresnom i krajskom poradnom zbore pre umelecký prednes (niekoľko rokov ako predseda) a v porotách rôznych súťaží (Hviezdoslavov Kubín, Vansovej Lomnička, Akademický Prešov či Chalupkovo Brezno).

Do slovenskej a slovanskej lingvistiky prispel predovšetkým svojím výskumom slovenských nárečí doma i v zahraničí, z ktorého získané poznatky prezentoval nielen v čisto vedeckých štúdiách, ale aj v popularizačno-náučných článkoch a statiach. Jeho vedecký záujem však zahŕňa aj príbuzné problematiky – jazykové kontakty, onomastiku a dejiny slovenského jazyka. S výsledkami svojho bádania oboznamoval odbornú verejnosť aj ako účastník slavistických zjazdov či množstva medzinárodných konferencií a pracovných stretnutí. Popritom sa dlhodobo venoval oblasti jazykovej kultúry, najmä

svojimi článkami v rôznych periodikách (napr. v Prešovských novinách, vo Východoslovenských novinách či v Národnej obrode). V r. 1999 – 2003 bol a od r. 2007 až dodnes je členom Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry Slovenskej republiky v otázkach štátneho jazyka. Z jeho medziodborových aktivít treba spomenúť aspoň jeho spoluprácu s folkloristami (východoslovenské ľudové piesne) a divadelníkmi (jazykové úpravy textov).

Dlhodobu sa aktívne zapájal aj do kultúrno-osvetovej činnosti. Okrem iného má zásluhu na založení Horehronského múzea, na vzniku súťažno-prezentačného podujatia Chalupkovo Brezno, bol spoluorganizátorom viacerých vedeckých konferencií a členom redakčnej rady vedecko-popularizačného časopisu Kultúra slova (v r. 1994 – 2010) i (dnes, žiaľ, už zaniknutého) regionálneho zborníka Nové obzory. Ako dlhoročný aktívny člen Matice slovenskej (tajomník, podpredseda a predseda miestneho odboru v Prešove, podpredseda a predseda jazykového odboru, člen jazykovej sekcie vedeckej rady Národného inštitútu slovenského jazyka a literatúry) do jej radov príkladom i povzbudením získal mnoho nových členov.

Svojou húževnatosťou a priam nekompromisným napĺňaním vedeckých, pedagogických i spoločenských cieľov, ktoré si sám stanovil, Ladislav Bartko si vyslúžil viacero ocenení a vyznamenaní, z ktorých tu spomenieme aspoň niektoré. Ministerstvo školstva SR mu udelilo Veľkú medailu sv. Gorazda. Matica slovenská jeho zásluhy ocenila Pamätnou plaketou Slovenského národného literárneho múzea MS, Pamätnou medailou MS, Pamätnou medailou Štefana Moyzesa, Pamätnou medailou sv. Cyrila a Metoda i Zlatou medailou sv. Cyrila a Metoda. A mesto, ku ktorého kultúrnemu rozvoju tak významne prispel, uctilo si ho Cenou primátora mesta Brezno a titulom čestný občan mesta Brezno.

Vážený pán docent! Pripadla mi veľká česť, aby som Vám na tomto mieste v mene všetkých Vašich študentov i kolegov vyjadril hlboký obdiv a úprimnú vďaku. Dovoľte mi preto k uvedeným medailám skromne pripojiť tento medailónik a v jeho závere Vám zaželať mnoho zdravia, duševných aj fyzických síl a rodinnej pohody a nám ostatným ešte mnoho krásnych tónov Vašich obľúbených huslí!

Ad multos annos!

Martin Chochol

Vzácné životné jubileum poprednej vojvodinskej slovakistky

Prvého júna 2014 sa dožila významného životného jubilea 80 rokov docentka PhDr. Mária Myjavcová, rodáčka z Báčskeho Petrovca, ktorá celý svoj aktívny život zasvätila vedeckému poznávaniu slovenského jazyka, tak ako sa používa mimo materského slovenského územia – v podmienkach jazykovej enklávy vo Vojvodine v Srbsku. Z tejto výskumnej oblasti má za sebou tematicky aj žánrovo neobyčajne bohaté vedecké dielo, v ktorom sa, prirodzene, nemohla vyhnúť ani kontaktoým javom vznikajúcim pri používaní slovenského jazyka v podmienkach iného štátneho útvaru a v danom prípade väčšinového srbského osídlenia a mohla si tak preveriť nosnosť sociolingvistických metód pri výskume špecifického kontaktového spolužitia dvoch slovanských jazykov – jedného západoslovanského a druhého južnoslovanského. V našom jubilejnom príspevku nemienime celkovo hodnotiť vedecké dielo Márie Myjavcovej, lebo by sme museli zväčša len zopakovať viaceré konštatovania, ktoré sme uviedli v súvisi s pripomínaním si jej predchádzajúceho, polookrúhleho životného jubilea; v našom texte sa sústreďujeme na vyzdvihnutie základnej orientácie jej diela a s tým spojených najdôležitejších vedeckých výsledkov jubilančky a záujemcov o podrobnejšie informácie o jej diele iba odkazujeme na naše dva zhodnocujúce články uverejnené pred časom jednak v Slovenskej reči (pozri *Životné jubileum docentky Dr. Márie Myjavcovej* v ročníku 2010, č. 3, s. 197 – 202) a jednak v Slovakistickom zborníku (pozri *Pozdrav Márii Myjavcovej zo Slovenska* v ročníku 2009, č. 5, s. 95 – 100); tam sú uvedené aj podrobné bibliografické údaje o jej prácach a ďalšie pramene.

Popri vedeckej práci, ktorej centrom bol a je slovenský jazyk a jeho používanie v osobitných podmienkach slovansko-slovanského kontaktu, a popri starostlivosti o rozširovanie a kultúru spisovnej slovenčiny sa jubilančka venovala aj tvorbe učebníc slovenského jazyka pre vyššie ročníky gymnázií, redaktorskej činnosti a pedagogickej činnosti na strednej a najmä na vysokej škole – na Univerzite v Novom Sade, kde na katedre slovenského jazyka a literatúry filozofickej fakulty dlhé roky pôsobila ako docentka slovenského jazyka. Svojou mnohostrannou vedeckou aj pedagogickou činnosťou sa vypracovala na vedúcu vojvodinskú slovakistku, ktorej vedecké dielo je dobre

známe a nachádza živý ohlas aj mimo vlastného vojvodinského, prípadne srbského prostredia, z ktorého vyšlo a ktorému bolo primárne určené.

Pre vedeckú aj osobnostnú orientáciu Márie Myjavcovej je charakteristické, že vždy stála na stanovisku bytostnej zviazanosti spisovnej slovenčiny používanej vo vojvodinskom prostredí so slovenským jazykom v jeho materskom prostredí na Slovensku, na stanovisku rešpektovania a rozširovania vedeckých poznatkov o slovenčine a osobitne o spisovnej slovenčine získaných na Slovensku v podmienkach tamojšej enklávy. Aj preto vo svojej bádateľskej práci aktívne spolupracovala s viacerými vedúcimi slovenskými jazykovedcami pôsobiacimi na Slovensku, sústavne sledovala aj recenzovala vedecké a kodifikačné práce vznikajúce na Slovensku, nadväzovala a nadväzuje na ne a zúčastňovala sa na vedeckých podujatiach organizovaných na Slovensku.

Je radostné konštatovať, že docentka Mária Myjavcová aj v tomto pozehanom veku neprestajne vedecky pracuje a svojimi knižnými aj časopiseckými prácami stále obohacuje pokladnicu vedeckých poznatkov o slovenskom jazyku, pričom tomuto poznaniu pridáva špecifickú zložku tým, že ho rozvíja o spomínaný porovnávací slovensko-srbský rozmer. Pri príležitosti terajšieho vzácneho životného jubilea Márie Myjavcovej môžeme vysloviť osobitnú spokojnosť s tým, že jej vedecké dielo zďaleka nie je uzavreté, že ho autorka stále rozmnožuje o nové položky a prispieva tak k neprestajne sa prehľbujúcemu vedeckému poznaniu nášho národného jazyka a osobitne jeho spisovnej formy. S uznaním a zároveň s vďakou pripomíname celoživotnú osobnostnú aj odbornú zainteresovanosť Márie Myjavcovej za osudy slovenského jazyka a najmä spisovnej slovenčiny v jej rodnom vojvodinskom prostredí, ktoré sa v súčasných nových spoločenských podmienkach tiež výrazne zmenilo, a vyslovujeme úprimné želanie, aby v ďalších rokoch života mala i ďalej možnosť naplniť aj naplniť svoje ciele v odbornej aj osobnej a rodinnej sfére.

Ján Kačala

SPYTOVALI STE SA

Rod a skloňovanie názvov Šahy, Sebechleby a Brehy. – Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV sme dostali list od gymnazistky, ktorá sa pripravovala na maturity. Pýtala sa, prečo z troch názvov obcí – pomnožných podstatných mien *Šahy*, *Sebechleby* a *Brehy* – má každý iné skloňovanie a tiež podľa čoho má odlišiť mužský rod od ženského.

Pomenovanie obce *Šahy* je pomnožné podstatné meno ženského rodu, ktoré sa skloňuje ako plurálové tvary vzoru *žena*. V genitíve má tvar *zo Šiah* a v lokáli *v Šahách*. Takto sa skloňujú názvy obcí ženského rodu zakončené na *-y*, napr. *Slovinky* – *zo Sloviniek* – *v Slovinákach*, *Tepličky* – *z Tepličiek* – *v Tepličkách*, *Vrútky* – *z Vrútok* – *vo Vrútkach*, *Látky* – *z Látok* – *v Látkach*, *Strážky* – *zo Strážok* – *v Strážkach*, *Lúky* – *z Lúk* – *v Lúkach*.

Pomenovanie obce *Sebechleby* sa zaraďuje medzi pomnožné podstatné mená mužského rodu so zastretou významovou súvislosťou s pôvodnými apelatívami. Takéto názvy zakončené na *-y* sa skloňujú ako plurálové tvary vzoru *dub* a v lokáli majú príponu *-och* ako *v duboch*. Genitív sa však pri nich v spisovnej slovenčine netvorí príponou *-ov* ako pri vzore *dub* – *z dubov*, ale nulovou príponou a predĺžením poslednej kmeňovej slabiky, napr. *Donovaly* – *z Donovanál* – *v Donovaloch*, *Krompachy* – *z Krompách* – *v Krompachoch*, *Margecany* – *z Margecian* – *v Margecanoch*, *Gbely* – *z Gbiel* – *v Gbeloch*, *Žabokreky* – *zo Žabokriek* – *v Žabokrekoch*, ako aj *Sebechleby* – *zo Sebechlieb* – *v Sebechleboch*. Kmeňová slabika sa nemení, keď je v nej dlhá samohláska, napr. *Dvorníky* – *z Dvorník* – *v Dvorníkoch*, *Rakúsy* – *z Rakús* – *v Rakúsoch*, alebo keď je predchádzajúca slabika v kmeni dlhá (s dlhou samohláskou alebo dvojhláskou), napr. *Kútники* – *z Kútnik* – *v Kútnikoch*, *Piešťany* – *z Piešťan* – *v Piešťanoch*.

Pomenovanie obce *Brehy* sa zaraďuje do málopočetnej skupiny názvov, ktoré si zachovali významovú súvislosť s pôvodným apelatívom a skloňujú sa ako plurálové tvary príslušných apelatív, t. j. *Brehy* – *z Brehov* – *v Brehoch*, *Dvory* – *z Dvorov* – *v Dvoroch*, *Kúty* – *z Kútov* – *v Kútoch*, *Sliače* – *zo Sliáčov* – *v Sliáčoch*, *Vinosady* – *z Vinosadov* – *vo Vinosadoch*.

Keďže pri rozlišovaní ženského a mužského rodu názvov obcí v tvare pomnožných podstatných mien zakončených na *-y* sa nemôžeme opierať o genitív, ktorý sa okrem názvov mužského rodu typu *Brehy*, ktoré si zreteľne zachovali súvislosť s pôvodnými apelatívami, tvorí podobným spôsobom s nulovou príponou a s predĺžením poslednej kmeňovej slabiky, ak už nebola dlhá, treba vychádzať z datívu a z lokálu. Názvy mužského rodu majú v datíve príponu *-om*, napríklad *k Sebechlebo*, *ku Gbelom*, *ku Krompachom*, a v lokáli majú príponu *-och*, t. j. *v Sebechleboch*, *v Gbeloch*, *v Krompachoch*. Názvy ženského rodu majú v datíve príponu *-ám* alebo *-am*, teda *k Šahám*, *k Vrútkam*, *k Látkam*, a v lokáli majú príponu *-ách* alebo *-ach*, teda *v Šahách*, *v Slovinkách*, *vo Vrútkach*, *v Látkach*.

V prípade neistoty pri skloňovaní podobných názvov sa možno oprieť o kapitolu *Názvy obcí na Slovensku na konci Pravidiel slovenského pravopisu* (2013), v ktorej sa uvádza pri každom názve rod aj prípona v genitíve a niekedy aj v lokáli.

Katarína Kálmánová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (43)

miláčik¹ -ka pl. N -kovia m. **1.** ▶ obľúbený, milovaný človek, ktorý je zahŕňaný priazňou, obdivom a pod., obľúbenec: *m. rodiny; m. krásnych žien; m. televíznych divákov; je matkiným, otcovým miláčikom; dlhé roky bola miláčikom obecnstva; Veselé a milé dieťa, ktoré sa na každého usmieva, stáva sa miláčikom všetkých.* [D. Bartko] ◻ *mamičkin miláčik* rozmazaný syn; *matkin, otcov, otcov miláčik* uprednostňované dieťa

2. pl. N -ky/-kovia A -ky/-kov ▶ mimoriadne obľúbené zviera al. mimoriadne obľúbená vec, ku ktorým má človek blízky vzťah: *psík sa stal miláčikom detí; kto sa postará o naše domáce miláčiky počas našej neprítomnosti?; Na druhej strane rieky [sa] črtali koruny platanov: odmalička patrili medzi mojich miláčikov.* [D. Dušek]; *Ludia majú svojho plechového miláčika zaparkovaného pekne pod oknom.* [VNK 2002] auto

3. expr. ▶ dôverné oslovenie blízkej osoby, drahý, drahá, zlatko, zlatičko: *dobré ráno, m.; to nemyslíš vážne, m.; kedy sa stretneme, m.?: m., počúvaš ma?; Už som ti dal jasne najavo, aby si ma nevolala môj miláčik.* [S. Rakús]

◻ fraz. *štvornohý miláčik* pes; *štvorkolesový miláčik* auto; *byť miláčikom* *Šťasteny* mať v živote veľa šťastia a (nečakaných, náhodných) úspechov

miláčik² -ka pl. N -ky m. ⟨U⟩ ▶ smotanový mliečny krém obľúbený najmä u malých detí (podľa obchodného názvu Miláčik): *kúpiť dva miláčiky; Jedli kakaového miláčika, ktorého im babka nikdy nekúpila.* [V. Šikulová]

milenec -nca pl. N -nci m. **1.** ▶ muž, ktorý má ľúbostný intímny vzťah so ženou (často vydatou): *náruživý, nesmelý, žiarlivý, nestály m.; mať mladšieho milenca; stretávať sa tajne s milencom; rozísť sa s neverným milencom; striedať milencov; žena ho opustila kvôli milencovi; našla si nového milenca; Mladomanžel pristihol svoju manželku s milencom a obidvoch zastrelil.* [P. Jaroš]; pren. *Teda ako morálny staromilec a zároveň milenec života som ctiteľom rodiny a v rodine [...] stále vidím základňu.* [L. Ťažký] milovník života

2. iba pl. *milenci* ▶ muž a žena v ľúbostnom vzťahu, milenec a milenka, milenecký pár: *milenci v objatí; nežné bozky milencov; roztúžená dvojica milencov; milenci sa držali za ruky; všetci vedeli, že sú milenci; Do električky vošli stúlení milenci.* [D. Kováč] ▣ **milienka** -ky -niek ž.: *žiarlivá, neverná m.; rozchod s dlhoročnou milenkou; odchod od manželky k mladšej milenke; vydržiavať si milienku; nájsť si milienku; stretávať sa s milenkou; povrávalo sa, že má novú milienku*

milenecky prísl. ▶ tak, ako je zvykom medzi milencami; príznačne pre milienca, pre milencov: *m. dôverné oslovenie; bol k nej m. nežný; správal sa k nej m. jemne; držal ju m. okolo pása*

milenecký -ká -ké príf. ▶ súvisiaci s milencom, s milencami; príznačný pre milencov; svedčiaci o ľúbostnom vzťahu, hlbokoj citovej náklonnosti a jej prejavoch: *milenecká dvojica; milenecká láska, idyla; milenecké vzťahy; milenecké bozky; milenecké objatia; obľúbené miesto mileneckých párikov; hrať vo filme, v divadle milenecké roly; ich m. pomer trval vyše roka; pociťoval k nej priam mileneckú nežnosť; zo vzťahu sa vytratila milenecká žiadostivosť* ▣ fraz. **milenecký trojuholník** situácia, keď jeden z partnerov súčasne udržiava vzťah aj s inou osobou (tretou vo vzťahu k pôvodným milencom)

miléniový [-n-] -vá -vé príf. ▶ súvisiaci s milénium, tisícročím ako časovou hranicou al. tisícročným trvaním niečoho; konaný pri tisícročnom jubileu niečoho: *m. rok 2000; miléniová výstava; príprava miléniových podujatí; splnenie miléniových cieľov; rodičia miléniových detí* narodených na prelome dvoch milénií, na začiatku r. 2000; *miléniová generácia* mladí ľudia s vysokou úrovňou digitálnych zručností narodení po roku 1980 a vstupujúci do prvého zamestnania po roku 2000; *miléniové oslavy príchodu svätých Cyrila a Metoda sa uskutočnili v roku 1863; v decembri 1999 vrcholila miléniová hystéria*

milénium [-n-] -ia D a L -iu pl. N -iá G -í D -iám L -iách s. <lat.> ▶ tisíc po sebe nasledujúcich rokov, tisícročné trvanie niečoho al. tisícročné jubileum nejakej významnej udalosti, tisícročie: *začiatok tretieho milénia; ľudstvo na prelome milénií; privítať nové m.; oslava milénia založenia kláštora; pomník pripomína m. príchodu maďarských kmeňov do Karpatskej kotliny*

mileny¹ -ná -né príf. expr. ▶ ktorý je predmetom citovej náklonnosti; vzbudzujúci náklonnosť, milý, milovaný (často v dôvernom oslovení); syn. premiľý, premilený: *milené stvorenie; syn, kamarát môj m.; vitaj, muž môj m.; zajtra ma čakaj, dcérka milená; maznať sa s mileným dieťaťom; kto by nám spieval*

piesne milené; Jaj, sestra milená, čo ti to zišlo na um! [M. Ďuričková]; iron. *No a obchodovanie je odjakživa medzinárodnou záležitosťou, preto sa milení podnikavci pustili do práce na medzinárodnej úrovni.* [Sme 1993]

milený² -ného pl. N -ní m. expr. ▶ kto je nám citovo veľmi blízky, ku ktorému máme vrúcny citový vzťah, miláčik (obyč. v dôvernom oslovení): *môj m. včera neprišiel; vráť sa skoro, m.; verila svojmu milnému; počujem hlas milného*
▣ **milená** -nej pl. N -né G -ných ž.: *zbohom, moja m.; rozprávka o vodníkovi a jeho milenej*

milión -na pl. N -ny čísł. základná substantívna ⟨tal.⟩ **1.** ▶ vyjadruje číslo a počet 1 000 000, tisíc tisícov; skr. *mil.*: *m. ton ocele, obilia; tri milióny televíznych divákov; denná ťažba m. barelov ropy; vesmír pred dvesto miliónmi rokov; tovar v hodnote m. eur; zaplatiť, dostať pokutu pol milióna korún; dinosaury žili pred 150 miliónmi rokov; v krajine žije pätnásť miliónov trisopätdesiat tisíc obyvateľov; Z auta ukradol veci za vyše milióna.* [VNK 2008]

2. expr. ▶ veľký počet al. veľké množstvo niečoho: *m. maličkosť; filmový idol miliónov žien; zbytočne vyhodené milióny premrhané peniaze; milióny dnes prišli o prácu veľmi veľa ľudí; poznali ho milióny čitateľov, divákov; na túto tému už odznali milióny slov; mala m. starosť; Nechceš mame nič odkázať? – opýtal sa otec a v hlase mal milión otáznikov.* [H. Zelinová]; *Má milión chutí robiť nejaké nebezpečné roboty.* [R. Sloboda]; *A je tu tráva a kry, stromy a na tom všetkom milióny farbistých balónikov rannej rosy.* [K. Lazarová]; *Starký okrem iného nakúpil asi milión kartónov zápaličiek.* [InZ 2002]

▣ fraz. **ani za milión** a) za nijaké peniaze b) za nijakých okolností; **nápad za milión** veľmi dobrá, podnetná myšlienka

▣ **miliónik** -ka pl. N -ky m. zdrob. expr., často iron.: *Všetci ju obdivovali, zrejme nestačili nahrabať toľko miliónikov ako ona a jej muž.* [P. Jaroš]; *Rozhodol sa, že milióniky odkáže právničikovi.* [J. Lenčo]; *A teraz sa naši páni vozia na skromných autách za tri milióniky.* [Pc 1999]

milionár -ra pl. N -ri m. ▶ kto má miliónový majetok: *futbaloví, hokejoví milionári hráči, ktorí si zarobili veľa peňazí hraním futbalu al. hokeja; bohatstvo, prepych milionárov; americký seriál zo života milionárov; stal sa milionárom vďaka obchodom s nehnuteľnosťami; vydat' sa za milionára; Cez noc sa stal milionárom.* [R. Jašík] ▣ **milionárík** -ka pl. N -kovia m. zdrob. expr., často iron.: *Bolí to obyčajní ľudia a nie novodobí milionárikovia.* [Sme 2002]; ▣ **milionárka** -ky -rok ž.: *niekoľkonásobná m.; m. ovešaná diamantmi*

milionársky -ka -ke príd. ▶ súvisiaci s milionárom, človekom s milióno-
vým majetkom; patriaci milionárovi; príznačný pre milionára: *milionárska*
rodina; *milionárska dcéra*; *milionárske vily, jachty*; *milionárska roztopašnosť*;
pohybovať sa v milionárskych kruhoch; *vlastniť dom v milionárskej štvrti* v lu-
xusnej; *zatiaľ netrpí milionárskymi manierami*; *Jeho milionárska kariéra sa za-
čala*. [J. Blažková]; *Neholduje milionárskym vášňam, napríklad drahému alkoholu,*
cigarám, exotickému jedlu. [P7 2007] □ *milionárska daň* ekonomické opatrenie,
na základe ktorého sa zdaňujú príjmy nad určitou hranicou vyššou percen-
tuálnou sadzbou

miliónkrát, milión ráz čísł. násobná príslovková **1.** ▶ vyjadruje násobenosť
deja, stavu, vlastnosti čísłom milión: *m. stiahnutý program z internetu*; *ul-
trazvukové vibrácie m. za sekundu*; *elektrónové mikroskopy zväčšujú až m.*; *pa-
mät' v počítači dnes uchováva m. viac informácií*; *Komunikačná rýchlosť vzrástla*
za polstoročie 10 miliónov ráz, rýchlosť zápisu informácie milión ráz. [V. Krupa]

2. expr. ▶ opakovane vo veľkom počte, veľmi veľa ráz, veľakrát, mnoho-
krát, tisíckrát, tisíc ráz: *m. opakované frázy*; *svoj skutok m. oľutoval*; *tento prí-
beh sme počuli m.*; *m. ďakujem, veľmi ste mi pomohli*; *Hádam miliónkrát som*
mu to povedala. [J. Lenčo]; *Nikdy sa jej to nepodarí úplne, asi preto sa jej pokusy*
opakujú. Miliónkrát za deň. [P7 2006]

miliónový -vá -vé príd. **1.** ▶ majúci hodnotu jedného milióna peňažných
jednotiek; vyjadrený v miliónoch: *m. majetok*; *m. úplatok*; *miliónové manko*;
miliónová pokuta; *žiadosť o miliónové odškodné*; *splatiť miliónovú pohľadávku*;
pátrať po páchatelovi miliónovej lúpeže; *poskytnúť miliónovú pôžičku*; (v spojení
s číslicami variant zloženého slova) *10-miliónová dotácia*; *2-miliónové dedičstvo*; *mesto*
spláca 3-miliónový úver; *Sú bohatí, majú miliónové kontá, bývajú v miliónových*
vilách, preháňajú sa v miliónových autách. [T. Bindas]; pren. *Vykrikoval, to sú no-
žičky, čo, to sú nožičky, miliónové, ani Pelé také nemá*. [V. Bednár] hodné milióna,
také vzácné, rýchle, šikovné

2. ▶ majúci, obsahujúci milión nejakých jednotiek: *miliónová krajina*
majúca milión obyvateľov; *prekonať miliónovú divácku návštevnosť*; (v spojení
s číslicami variant zloženého slova) *10-miliónová metropola*; *Na tomto 50-miliónovom*
trhu sa predá približne len dvakrát viac út než u nás. [HN 2003] □ kartogr. *medzi-
národná miliónová mapa sveta* mapa v mierke 1 : 1 000 000

3. expr. ▶ mimoriadne veľký, čo sa týka rozsahu, veľkosti, množstva a pod.,
obrovský: *miliónové masy bezbranných a nevinných ľudí*; *mávnutím ruky zaho-*

diť miliónové hodnoty [Sme 1995]; *Rozbehli sme sa, zem sa triasla, akoby sa rútilo miliónové stádo.* [J. Kot]

miliónpercentný -ná -né príd. **1.** ▶ zahrňajúci milión percent; majúci hodnotu milión percent: *miliónpercentná hyperinflácia*

2. hovor. expr. ▶ vyskytujúci sa v plnej miere, dosahujúci úplnosť nejakej miery, hodnoty, vlastnosti a pod., absolútny, úplný: *mat' miliónpercentnú pravdu; nedať gól z miliónpercentnej šance; dať všetko do miliónpercentného poriadku; máš môj m. súhlas; Miliónpercentnú istotu nemám, no niečo sa dá ľahko vytušiť.* [NO 2004]

milióntina -ny -tín čís. zlomková substantívna ▶ časť celku vzniknutá jeho rozdelením na milión rovnakých častí, miliónta časť celku, 1/1 000 000: *m. sekundy; súčiastky s presnosťou na milióntinu metra; zrnká s veľkosťou niekoľkých milióntin milimetra; koncentrácia sa udáva v milióntinách celku; nanometer je m. milimetra; už jedna m. gramu antraxu môže byť smrteľná; pren. nevedel ani milióntinu z toho, čo poznali oni vedel toho veľmi málo*

miliónty -ta -te čís. radová **1.** ▶ majúci v poradí číslo jeden milión: *m. zákazník, divák; m. vyrobený automobil; miliónta vyťažená tona uhlia; vydanie milióntej platobnej karty; predaj milióntej letenky; bagristi premiestnili m. kubík zeminy*

2. expr. ▶ opakovaný al. opakujúci sa nespočetný raz: *zotrieť z oka milióntu slzu; náš vzťah prežíva milióntu krízu; m. raz jej kladie tú istú otázku; Ale každý úder zasadil múru malú ranku a po stotisícim alebo milióntom údere sa kus múru odvalil.* [J. Lenčo]

míľnik -ka pl. N -ky m. **1.** ▶ kameň al. stĺpik štvorcového al. valcovitého tvaru na okraji cesty, označujúci vzdialenosť (pôvodne v míľach) od určitého miesta: *cestný m.; kamenné, betónové míľniky; položiť batoh na m.; Oprel sa o biely míľnik a predstieral, že pozerá na rieku.* [R. Jašík]; *Zošuchol sa z bicykla a posadil k míľniku.* [P. Kováčik]

2. publ. ▶ dôležitý jav al. významná udalosť, ktorá je časovým rozhraním, od ktorého sa začína nová etapa, medzník: *míľniky vedy a techniky; míľniky na ceste k slobode; dôležitý m. v dejinách národa; spomínal na míľniky svojej kariéry; tieto skladby sa stali míľnikmi histórie populárnej hudby; Pri príležitosti jej osemdesiatin si pripomeňme míľniky životnej cesty, ktorou prešla.* [KN 2002]

míľnikový -vá -vé príd. **1.** ▶ vzťahujúci sa na míľnik, kameň označujúci vzdialenosť od určitého miesta: *m. stĺpik; m. kameň*

2. publ. ▶ ktorý predstavuje istý míľnik, medzník medzi niečím: *m. album; míľnikové diela svetovej i slovenskej kinematografie; čakanie na míľnikový päťstý gól* [Pd 2006]; *Zbierku [Štefana Žáryho] Po mne iní i ja považujem za míľnikovú.*
[L. Jurík]

Vysvetlivky

Typografické značky

- ▶ uvádza výklad
- ↗ odkaz
- ▣ frazeológia, parémie
- ▣ prihniezdovanie

Zoznam použitých skratiek zdrojov

InZ – InZine, internetový časopis
HN – Hospodárske noviny
KN – Katolícke noviny
NO – Národná obroda
P7 – Plus 7 dní
VNK – Východoslovenské noviny – Korzár

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (9)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viacej o tom pozri v Kultúre slova, 2014, roč. 48, č. 1, s. 58).

obaľovňa -e -í ž. spracovateľské technologické zariadenie s konštrukciou stavebnicového typu na výrobu živícných zmesí: *o. asfaltu, o. asfaltových zmesí*

obandážovaný príd. opatrený bandážou: *o. koniec lana; o-é koleno*

obandážovať -uje -ujú dok. opatriť bandážou: *o. boľavé nohy; o. vyčnievajúce konce vinutia, o. piliere lyžiarskeho vleku*

obbetónovať -uje -ujú dok. stav. obložiť betónom: *o. plastové rúry, o. šachtu, o. nádrž*

obetónovať -uje -ujú dok. vhodnejšie obbetónovať: *o. nádrž, o. žumpu*

obhliadač -a m. (slovo je už v SSJ) kto niečo obyč. úradne obhliada, obzerá, prezerá: *úradný o., súdny o., o. mŕtvol, o. zabitého dobytky, o. škody; obhliadačka* -y -čiek ž.: *miestna o.*

obhod -u m. šport. obhodenie protihrača v tenise, v hádzanej ap.: *o. na sieť; Dominike pri o-e pomohla veľká dávka šťastia; podanie krížnym o-om; výmenu ukončiť víťazným o-om*

obchodnoprávny príd. týkajúci sa obchodného práva, vzťahujúci sa na obchodné právo: *o. vzťah, o. spor; o-a zmluva, o-e predpisy, o-e veci; o-e kolégium*

oblakový príd. (slovo je už v SSJ) týkajúci sa oblaku, vzťahujúci sa na oblak; vytvorený z oblakov: *o. efekt, o. odtieň; o-á hmla; modrá o-á tapeta; náb. i archit.: o. stĺp; kópie sôch vrátane o-ého stĺpa; oblakovo* prisl.: *o. biely gombík*

obliekací príd. určený na obliekanie, týkajúci sa obliekania: *o-ia pomocka; o. šatník; o-ia súprava; o. medvedík, o-ia bábika*

oblohový príd. (slovo je už v SSJ) týkajúci sa oblohy, vzťahujúci sa na oblohu: *o-á teplota, o-é svetlo; astron. mesačný a o. viacpásmový filter; oblohovo* prisl.: *o. modré oči; o. modré tričko*

Text vznikol pri riešení grantového projektu *Analýza nových smerovaní vo vývine súčasnej slovenčiny s dôrazom na používateľské hľadisko* (VEGA č. 2/0125/14).

obmedzovač¹ -a mn. N -í m. živ. kto niekoho, niečo obmedzuje: *o. premávky; obmedzovačka¹* -y -čiek ž.: *rada plníť úlohu jeho o-y závislosti od fajčenia*

obmedzovač² -a mn. N a A -E m. neživ. (slovo je už v SSJ) tech. zariadenie na obmedzovanie niečoho: *o. nosnosti, o. pohybu, o. otáčok, o. rýchlosti, o. prehriatia, o. prietoku, o. teploty, o. tlaku*

obmedzovačka² -y -čiek ž. hovor. **1.** obmedzenie, obmedzovanie: *nijaké o-y v pozieraní televízie; nie je to nijaká o. ako pri iných diétach* **2.** príkaz na obmedzenie, obmedzovanie: *napísať o-u*

obohacovač¹ -a mn. N -í m. živ. **1.** odb. kto obohacuje nejakú surovinu: *o. rudy* **2.** pejor. kto sa obohacuje: *o-i na úkor záujmov verejnosti*

obohacovač² -a mn. N a A -E m. neživ. **1.** tech. zariadenie na obohacovanie, na zvyšovanie obsahu nejakej látky ap.: *o. zmesi, o. vzduchu; dýza o-a; dávkovacia sústava o-a.*; *o. zvukového spektra* **2.** prostriedok na zvyšovanie obsahu nejakej látky: *o. peny, bielkovinový o.; pôdny o.; bôb ako o. pôdy*

obracač² -a mn. N -í m. živ. kto niečo obracia: *o. nôt, o. stránok*; publ. *o. kabátov* kto mení svoje názory, postoje; **obracačka²** -y -čiek ž.

obracačka¹ -y -čiek ž. stroj al. zariadenie na obracanie, obracač¹: *o. sena, o. stohov, o. kmeňov*

obratisko -a -tísk s. (slovo je už v SSJ) odb. miesto upravené na obracanie dopravných prostriedkov do protismeru, obrátka: *o. autobusov, o. električiek, o. lanoviek, električkové o.; výstavba o-a pre vozidlá*

obrátkovosť -í ž. odb. **1.** číslo určujúce koľkokrát sa za daný čas vymenia zásoby: *o. zásob, o. tovaru, o. materiálu, o. konečných výrobkov* **2.** miera využitia niečoho za určitý čas: *o. parkovacích miest; o. stoličky počas jednej prevádzky* v stravovacích zariadeniach **3.** čas medzi kreditným predajom a (hotovostnou) úhradou: *o. pohľadávok, o. aktív fondu; o. vratných obalov*

obrobok -bka/-bku m. (slovo je už v SSJ) tech. obrábaný kus kovu al. iného materiálu: *valcový o., upínací systém na o-y; obrobkový* príd.: *o. nosič, o. úchyt, o-é skľučovadlo; o-á paleta*

obsadenosť -í ž. odb. miera využívania objektov, dopravných prostriedkov ap. osobami: *o. budovy, o. hotela, o. vozidla, o. vlakov, o. lodí; o. stredných škôl; o. ubytovania*

obsluhovateľný príd. ktorý sa dá obsluhovať: *lahko o. prístroj; o. jedným prstom; jednoducho o-á teleskopická tyč; obsluhovateľnosť -í ž.: *jednoduchá o., ľahká o., o. jednou rukou**

obsyp -u m. **1.** odb. obsypanie: *o. štrkom, o. potrubia pieskom* **2.** stav. materiál nasypáný okolo niečoho, násyp al. zásyp určený na ochranu stavebných konštrukcií: *štrkový o., filtračný o.; hrúbka o-u; zhutnenie o-u; obsypový* príd.: *o. materiál, o. kameň, o-á drvina; o-á vrstva*

obzorník -a D a L -u m. (slovo je už v SSJ) odb. priesečnica vodorovnej roviny vedenej pozorovacím miestom s nebeskou sférou, obzor, horizont: *krivka o-a, bod na o-u; obzorníkový* príd.: *o-á sústava súradníc, o-é súradnice*

očakávateľný príd. ktorý sa dá očakávať: *o. problém, o. výkon, o-é podmienky, o-é výsledky, o-é klimatické zmeny; o-é správanie; očakávateľne* prísl.: *cena bude o. vyššia; v budúcnosti o. porastie podpora obnoviteľných zdrojov; očakávateľnosť* -i ž.: *o. správania, o. podpory spoločnosti*

odbahniť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) odstrániť bahno, zbaviť bahna: *o. vodný zdroj, o. rybník; nedok. odbahňovať* -uje -ujú: *o. vodnú nádrž; o. ryby*

odburiňovať -uje -ujú nedok. (slovo je už v SSJ) zbavovať buriny: *o. trávnik, o. záhony, o. záhrady, o. krajnice*

oddebniť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) stav. odstrániť debnenie, zbaviť debnenia: *o. betónovú konštrukciu, o. stropné panely; nedok. oddebňovať* -uje -ujú (slovo je už v SSJ): *o. stavebné konštrukcie*

oddebňovací príd. stav. určený na oddebňovanie, slúžiaci na oddebňovanie: *o. olej, o. prostriedok, o-ia emulzia; o. vozík, o-ia linka*

oddeľovací príd. (slovo je už v SSJ) určený na oddeľovanie, týkajúci sa oddeľovania: *o. regál, o. záves, o-ia stena; o. transformátor; o-ia vzdialenosť; o. znak*

oddeľovač -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) **1.** prostriedok, pomôcka al. zariadenie na oddeľovanie: *o. trávnik; o. žltka; o. toku vody; dažďový o.; magnetický o. plastových etikiet; inform. o. signálu* **2.** inform. znak slúžiaci na označenie začiatku al. konca reťazca znakov, napr. prázdne miesta, interpunkčné znamienka al. iné znaky: *znak o-a*

odformovací príd. slúžiaci na odformovanie: *o. olej, o. prostriedok, o-ia zmes*

odformovač -a mn. N a A -e m. neživ. odformovací prostriedok: *univerzálny o.*

odformovať -uje -ujú dok. odstrániť formu: *o. betón; o. panel, o. výrobov; skúšobné vzorky sa o-ujú; nedok. odformovať, odformovávať* -a -ajú: *o. model karosérie*

odfotit' -í -ia dok. hovor. *odfotografovať*: *o. pracovnú plochu, o. staré kostoly; o. mobilom*

odfuk -u m. odb. **1.** *odfukovanie, odfúknutie*: *o. pary, o. pilín; o. motora; tlmič o-u* **2.** *zariadenie na odfukovanie*: *ventil na o-u, sítko o-u; o. zabezpečuje odvzdušnenie obsahu komory; prepínateľný o. zabezpečuje odstránenie triesok a pilín z čiary rezu; odfukový prid.: *o. filter, o-é potrubie**

odhorený prid. ktorý sa horením zmenšil: *o. obal, o. prírodný drôt, o-á plocha, o-á dĺžka uhlíkatého zvyšku, o-é kusy stromov*

odhoriet' -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) *horením (sa) zmenšiť*: *nechat' o. zápalku do polovice; odporový vodič odhorel; polovica sviečky odhorela; odhorelo vinutie motora; strechy tu i tam odhoreli, ale nezhoreli*

odhraniť -í -ia dok. tech. *odstrániť hrany, skosiť hrany, zaobliť*: *rúru o. pilníkom, otvory o. vrtákom; nedok. odhraňovať -uje -ujú: *o. rúry**

odhrať -á -ajú dok. *odohrať*: *o. dva zápasy, spoľahlivo o. 30 minút; o. koncert*

odchýlkomer -a/-u L -e mn. N a A -y m. *prístroj na meranie odchýlok*: *číselníkový o., digitálny o., páčkový o.*

odihliť -í -ia dok. odb. *odstrániť ihlovité výčnelky na kovových obrobkoch ap., zbaviť ihliel*: *o. hrany; o. pomocou pilníka; nedok. odihľovať -uje -ujú: *o. súčiastku, o. otvory**

odihľovací prid. odb. *určený na odihľovanie*: *o. kotúč, o. bubon, o. stroj*

odist'ovací prid. *určený na odist'ovanie, týkajúci sa odist'ovania*: *o. kolík, o. spínač, o-ia rukoväť, o-ia tyč, o-ie zariadenie; o. signál*

odizolovaný prid. **1.** *opatrený izoláciou; oddelený izoláciou*: *o. skrutkovač, o-á pinzeta, o-á rukoväť; tepelne a akusticky o. ventilátor; o. a zateplený bytový dom, o-á podlaha* **2.** *zravený izolácie*: *o. drôt, o. koniec kábla, o. vodič; odizolovanosť -í ž.: *slabá o.; zvuková o. od ručov ulice**

odkalisko -a s. (slovo je už v SSJ) odb. *prírodný al. umelo vybudovaný priestor na zneškodňovanie kalu*: *o. červených a hnedých kalov; o. vytvorené hrádzovým systémom; zrekultivované o.; hrádza o-a; odkaliskový prid.: *o. kal, o. materiál, o. sediment; o-á nádrž, o-é jazierko; o-á drenážna voda**

odkalit' -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) odb. *zbaviť kalu, odstrániť kal*: *o. dno akvária, o. potrubie, o. čistiareň; o. mušť; nedok. odkaľovať -uje -ujú (slovo je už v SSJ): *o. vodu; o. obecný vodovod; pravidelne o. vznikajúce usadeniny**

odkaľovací príd. odb. určený na odkaľovanie, slúžiaci na odkaľovanie: *o. ventil, o. filter, o. zvon, o-ia hubica, o-ia nádrž, o-ie zariadenie*

odkaľovač -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSSJ) odb. odkaľovacie zariadenie: *akváriový o., batériový o., elektrický o.; o. paliva, o. vzduchu*

odkláňací príd. určený na odkláňanie, slúžiaci na odkláňanie: *o. magnet, o. prstenec, o-ia kladka, o-ia konzola*

odkopávka -y -vok ž. odb. **1.** odkopávanie: *o. zeminy, o. podkladov spevnej plochy, o. do hĺbky 40 cm* **2.** odkopaný priestor: *o. nezapažená v hornine*

odkôrňovač -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSSJ) odb. nástroj, stroj na odkôrňovanie: *ručný o., strojový o.; o. kmeňov, o. stromov, o. hrubej guľatiny*

odkrokovat' -uje -ujú dok. **1.** zmerať vzdialenosť krokmi: *o. vzdialenosť k cieľu, o. 4 metre; o. pozemok, o. cestu* **2.** prejsť krokmi, chôdzou: *o. celé mesto* **3.** inform. postupne prejsť jednotlivými krokmi: *o. program*

odkrviť -í -ia dok. (slovo je už v SSSJ) odb. odčerpať krv z niečoho, zbaviť krvi: *nechať o. ruku; o. sliepku;* nedok. **odkrvovat'** -uje -ujú: *obklady pôsobia upokojujúco a o-ujú; zvieratá sa v bitúnkoch o-ujú // dok. odkrviť sa* znížiť hladinu krvi, zbaviť sa krvi: *mozog sa o-í;* nedok. **odkrvovat' sa:** *začali sa mu o. končatiny*

odkvapkávač -a mn. N a A -e m. neživ. zariadenie na odkvapkávanie vody z predmetov: *o. na riad, o. na taniere, o. na príbory; o. na topánky; plastový o.*

odkvapnica -e -níc ž. odb. tvarovaný vystupujúci prvok na odvádzanie vody: *drevená o., hliníková o.; rámová o. na okennom ráme; krídlová o. na okennom krídle; odkvapnicový* príd.: *o. profil, o. diel; o. systém*

odľahčovací príd. určený na odľahčovanie, týkajúci sa odľahčovania: *o. ventil, o. výpust; o. popruh na ďalekohľad;* vodohosp.: *o. objekt, o-ia komora* na stokovej sieti na oddelenie dažďovej vody: *o. deň deň s ľahšou stravou*

odliatkový príd. (slovo je už v SSSJ) týkajúci sa odliatka, vzťahujúci sa na odliatok: *o. materiál; o. luster; o-é svietidlo; o-á forma; o-á hmota, o-á ocel, o-á pasta;* lek. *o. kameň* v obličke

odlučný príd. odb. týkajúci sa odlúčenia, odlučovania, oddelenia, oddeľovania: geol.: *o. priestor, o-á stena, o-á hrana* pri zosuve svahu; *o. plocha zosuvu;* práv. *o. doplatok* za odlúčenie; **odlučnosť** -i ž.: *o. hornín, o. čadiča; gulovitá o., stĺpovitá o.*

odmachovač -a mn. N a A -e m. neživ. stroj al. zariadenie na odstraňovanie machu: *elektrický o., motorový o.; o. rotavátora*

odmrazovač -a mn. N a A -e m. neživ. prístroj, prostriedok na odmrazovanie, rozmrazovač: *o. stieračov predného skla; o. okenného skla; o. chladničky, o. zámkov; o. v spreji; o. s rozprašovačom*

odnos -u m. odb. odnesenie, odnášanie: *o. tovaru, o. batožín; zber a o. odpadkov; obaly na o. špiny*; geol.: *o. pôdy činnosťou vetra, o. pôdnych častíc z povrchu pôdy, o. ornice*; vodohosp. *o. splavenín*; **odnosový** príd.: *o-á prepravka, o-á taška*; geol., vodohosp. *o-é procesy*

odoslaný príd. ktorý sa odoslal: *o. list, o. e-mail, o-á pošta, o-á faktúra*

odpájací príd. určený na odpájanie: *o. prístroj, o-ia jednotka, o-ie zariadenie; o. ventil čerpadla, o-ia objímka; o. program*

odpájač -a mn. N a A -e m. neživ. zariadenie určené na odpájanie: *batériový o., poistkový o.; o. akumulátora; automatický o. elektrického napätia*

odpájateľný príd. ktorý sa dá odpájať: *o. kábel, o-á anténa, o-á ručná sprcha, o-é kolieska; o. alternátor; o. kompresor; o-é uchytenie vlečných závesov*; **odpájateľnosť** -i ž.: *o. kábľa*

odpalisko -a -lísk s. šport. miesto na golfovom ihrisku na odpálenie, odrazenie loptičky: *golfové o., trávnaté o., kryté o., cvičné o.*

odpaľovač¹ -a mn. N -i m. živ. (slovo je už v SSJ) **1.** kto odpaľuje nejaké predmety: *o. ohňostrojo, o. zábavnej pyrotechniky; preukaz o-a* **2.** šport. hráč, ktorý odpaľuje, odráža loptu, loptičku ap.: *o. na bejbale*; **odpaľovačka**¹ -y -čiek ž.

odpaľovač² -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSJ) tech. prístroj, zariadenie na odpaľovanie: *o. rakiet, o. torpéd; diaľkový o. pyrotechniky; rotačný o.*; fot.: *rádiový o. bleskov, bezdrôtový o., diaľkový o.*

odpaľovačka² -y -čiek ž. **1.** zariadenie na odpaľovanie, odpaľovač: *o. blesku; o. asfaltových terčov* **2.** slang. (známa) hudobná skladba na vyvolanie nálady: *o. na ranné prebúdzanie; džezové o-y, rockové o-y; o-y svetoznámej skupiny*

odpariteľný príd. ktorý sa môže odpariť: *o. odmasťovač, o. olej, o. materiál, o-á tekutina; ľahko o-é palivo*; **odpariteľnosť** -i ž.: *nízka o.; o. paliva*

odparivý príd. odb. ktorý sa odparuje: *o. olej, o-á tekutina*; **odparivosť** -i ž. (slovo je už v SSJ): *o. vody, o. minerálnych olejov; nízka o.; úroveň o-i; číslo o-i rozpúšťadiel; výpočet o-i*

odparka -y -riek ž. (slovo je už v SSJ) odb. odparovacia nádoba, odparovacia nádrž: *circulačná o., vákuová o.; molekulová o. pre chemický priemysel*; **odparkový**¹ príd.: *o-á stanica, o-é zariadenie; o. olej*

odparkovať -uje -ujú dok. **1.** odísť z parkoviska: *o. auto* **2.** vhodnejšie zaparkovať: *o. na stráženom parkovisku, o. na krajnici*

odparok -rku m. (slovo je už v SSJ) odb. zvyšok, ktorý zostane po odparení tekutiny: *o. vzorky; o. minerálnej vody, o. potu; o. sa rozpustí v metanole; odparkový²* príd.: *o-á metóda*

odparovací príd. (slovo je už v SSJ) odb. týkajúci sa odparovania, určený na odparovanie: *o-ia odolnosť; o. prístroj, o. zvlhčovač; o. žľab, o-ia miska; o. ventil palivovej nádrže*

odparovačka -y -čiek ž. odb. zariadenie na odparovanie vody, odparovacia nádoba, odparovacia nádrž, odparka: *rotačná o., vákuová o.*

odparovateľný príd. ktorý sa môže odparovať: *pomaly o. čistič; ľahko o-é látky; odparovateľnosť* -í ž.: *nízka o. oleja; o. zlúčeniny*

odpeniť -í -ia dok. (slovo je už v SSJ) zbaviť peny: *o. mlieko, o. pivo*; nedok. **odpeňovať** -uje -ujú: *látky, ktorými sa o-ujú potraviny*

odpeňovací príd. odb. určený na odpeňovanie, týkajúci sa odpeňovania: *o. prostriedok, o. koncentrát, o-ie činidlo, o-ia látka, o-ia prísada; o-ia nádrž, o-ie zariadenie; o. účinok*

odpeňovač -a mn. N a A -e m. neživ. **1.** prostriedok potláčajúci penivosť, odpeňovadlo: *silikónový o.* **2.** zariadenie na odpeňovanie: *vnútorný o., závesný o.; o. s čerpadlom do akvárií*

odpeňovadlo -a -diel s. prostriedok potláčajúci penivosť, odpeňovač: *o. pre emulzie; syntetické o.; dávkovač o-a*

odplyňovací príd. tech. určený na odplyňovanie, týkajúci sa odplyňovania: *o. ventil, o-ia rúrka; vákuový o. automat; o. systém, o. program*

odplyňovač -a mn. N a A -e m. neživ. tech. odplyňovacie zariadenie: *absorpčný o., termický o.; o. ohrievača pre diaľkové vykurovanie*

odplyňovať -uje -ujú nedok. (slovo je už v SSJ) tech. zbavovať plynu: *o. cisternu; o. skládky; o. vykurovaciu vodu*

Matej Považaj

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Sobotný a sobotňajší

IVETA VANČOVÁ

Nielen v súvislosti s plánovaním činnosti na nový týždeň používame prídavné mená utvorené z názvov dní, napr. *pondelňajšia schôdzka, utorkové popoludnie, štvrtkový večer, piatkový rozvrh, sobotné predstavenie*. Niektoré prídavné mená utvorené z názvov dní majú príponu *-ový*, iné sa zasa končia na *-ajší* a pri názvoch *sobota* a *nedeľa* možno použiť aj prídavné meno s príponou *-ný*. Preto niekedy zaváhame, ktorá podoba k jednotlivým dňom patrí. Pri väčšine dní – *pondelku, utorku, sobote* a *nedeli* sú dvojtvary: *pondelkový* i *pondelňajší*, *utorkový* i *utorňajší*, *sobotný* i *sobotňajší*, *nedel'ný* i *nedel'ňajší*. Pri názvoch *streda, štvrtok* a *piatok* sa ustálené používa iba jedna podoba: *stredajší, štvrtkový, piatkový* (niekedy sa môžeme stretnúť aj so staršou podobou *piatňajší*). Podobne viac možností máme aj pri použití prídavných mien utvorených z pomenovaní častí dňa – *ranný* i *raňajší*, *obedný* i *obedňajší*, *večerný* i *večernajší*.

(Roľnícke noviny, 2009, č. 11, 13. marca, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300